

Újpesti

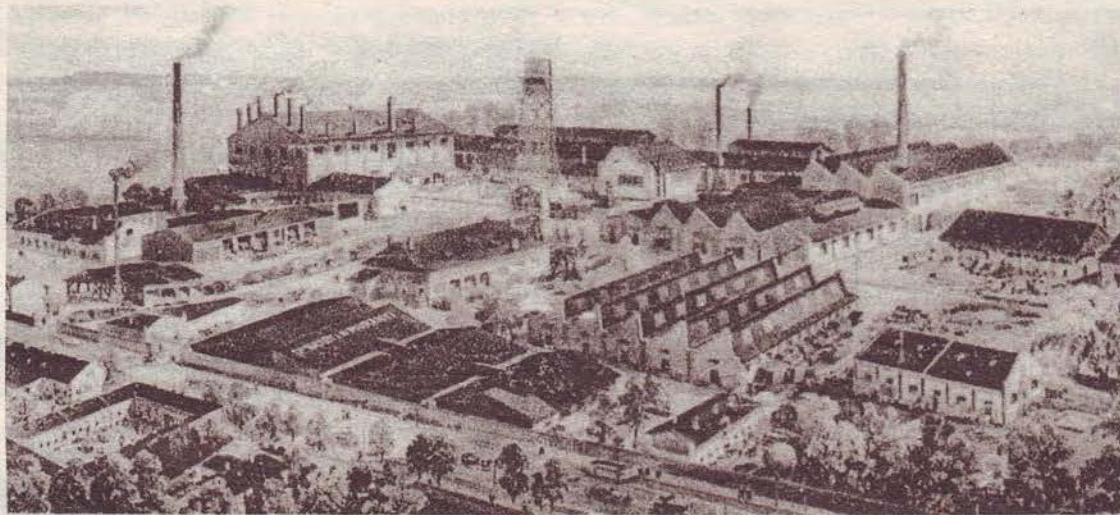
Helytörténeli Értesítő

A gyárak, bizony, félelmes dolgok voltak. Ott rejtőztek hatalmas kerítések mögött a Külső Váci út meg a Baross utca közötti titokzatos háromszögben. Ismertük őket, persze, kívülről, bőrgyár, vegyigyár, cipőgyár, cérnagyár, bútorgyár, bányagépgyár – ezerszer elkerekeztünk mellettük, nyújtogattuk a nyakunkat a bicikli nyergéből, mi rejtőzhet a magas falak mögött. Nem volt semmi különös célunk ezzel, alig tízéves kiskölkök voltunk, hát kíváncsiak, egyszerűen birtokba akartuk venni ezt a területet is, ahogy birtokba vet-tük, bejártuk, megvizsgáltuk Újpest minden négyzetméterét: fatelepeket, kórháza-kat, átjáróházakat, áruházakat, mindent. Ahogy beóvakodtunk a föld alatti suszter-

műhelyekbe, a nappal alvó remízekbe, temetőkbe, átkelőhajókra. Ahogy felugrál-tunk a tolatómozdonyokra, a mukira meg a szódáslovakra, ahogy gödröket ástunk a megyeri határban és orgonát loptunk a vil-lanegyed házaiból. Hogy nyomot hagyjon bennünk a világ, amelyet otthonunknak vallottunk. De a gyárak nehezen adták meg magukat. Portások, örök, farkaskutyák. Egyszer-másszor bejutottunk azért, válla-lati kultúrműsor, szünidei munka, rokon-látogatás ürügyén. De az a titokzatos háromszög a tízes és a nyolcas vonala között, sokáig felfedezetlen földrészt maradt a számunkra.

Mára meg eltűnt, elfáradt, előrege-dett, ahogy az egész régi Újpest, gyermek-korom világa. □ *Jolsvai András*

Dr. Keleti & Murányi manufacture de produits chimiques S. A.
Dr. Keleti & Murányi chemische Fabrik A. G. ÚJPEST Dr. Keleti és Murányi vegyészeti gyár r. t.

Beköszöntő

Régi-új lapot tart a kezében, kedves Olvasó! Újat a szónak abban az értelmében, hogy első alkalommal jut el a korábbinál jóval nagyobb példányszámban, így a szokásosnál több helyre az Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az újságnak azonban immár hétéves története van, ezért nem az első, hanem már a nyolcadik évfolyamot jegyzi a kiadó. Való igaz, sokaknak ismerős a címe, annak ellenére, hogy az Újpesti Helytörténeti Értesítő ezen idő alatt alkalmanként csekély példányszámban jelent meg, és a lapszámok jórészt a városrész iskoláiban, könyvtáraiban szolgáltak olvasnivalóval. A folyóirat kiadásának folytatásával az a célunk, hogy szélesebb körben nyújtsunk át olvasnivalót a városrészünk helytörténete iránt érdeklődőknek, és ezzel azoknak is felkeltsük az érdeklődését lakóhelyük iránt, akiket eddig nem érintett meg a „hely szelleme”.

Az Újpesti Helytörténeti Értesítőnek van tehát „története”. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány, amely a rendszerváltást követő időszakban a legelső civil szervezetek között alakult meg Újpesten, hét évvel ezelőtt döntött az értesítő kiadásáról. A negyedévenként megjelenő újságot cégek és magánszemélyek egyaránt támogatták, s folyamatosan nyújtott ehhez támogatást Újpest Önkormányzata is. Az alapítvány célja, a helytörténeti kutatómunka felkarolása és annak népszerűsítése megegyezett az újpesti önkormányzat céljaival és törekvéseivel is, sőt számos esetben közös alkotás is született. Jó példája ennek az Újpesti Helytörténeti Olvasókönyv, amelynek a megírására ösztönző felhívást az alapítvány tette közzé, majd a legsikeresebb pályázókkal már az önkormányzat kötött szerződést az olvasókönyv megírására, és az iskolákat fenntartó önkormányzat teremtette meg annak a lehetőségét, hogy – országosan egyedülálló (és követésre méltó) módon – a helytörténeti

oktatás beépüljön az általános és középiskolai tantervekbe.

Az eltelt évek bebizonyították, hogy az újpestiek többsége nemcsak kötődik a városrészhez, hanem érdeklí a múltja és jelene is, a jövő formálásában pedig számít a múltbéli tapasztalatokra. Igény volt a történeti munkák, monográfiák megjelentetésére, több esetben ismételt újranyomtatására. Ebből a feladatból sokat vállalt magára az alapítvány, melynek segítői nemcsak a szükséges szellemi tőkével rendelkeztek, hanem a nélkülözhetetlen anyagiakat is előteremtették. Ám nem volt titok: a kiadványok többezres példányszámban való megjelentetése csak önkormányzati segítséggel lehetséges. Így jutottunk el odáig, hogy a lapkiadás anyagi terhe mellett a megjelentetéshez szükséges kiadói tevékenységet is átvállalva Újpest Önkormányzata „jegyzi” ettől a lapszámtól kezdve az Újpesti Helytörténeti Értesítőt.

A kiadó, amikor útjára bocsátja a régi-új lapot, arra számít: törekvése kedvező fogadtatásra talál az újpestiek között. Minden bizonnyal lesznek, akik elteszik majd a kiadványt, mások csak időlegesen lelik örömeiket tartalmában. Legyen bárhogyan is, tény, hogy ebben az esztendőben még egy összevont szám, a későbbiek során pedig évi négy lapszám megjelentetéséhez teremtyük meg az anyagi feltételeket. Az olvasnivaló összeállítása, a szerzők felkérése a szerkesztőbizottság feladata, melynek tagjait az Újpesti Helytörténeti Alapítvány és a kiadó delegálta. A szerkesztőbizottság szándékai szerint a lapban a település múltjára, ipar- és művelődéstörténetére, város-történeti, természetföldrajzi helyzetére és alakulására vonatkozó írások mellett helyet kapnak az újpestiek visszaemlékezései, a családi fényképalbumok kincsei is, továbbá néhány írás a „rég” Újpesti Helytörténeti Értesítő lapjairól. □

Hock Zoltán, Újpest alpolgármestere

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
FEJES ANTAL
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLÖSY MARIANNE

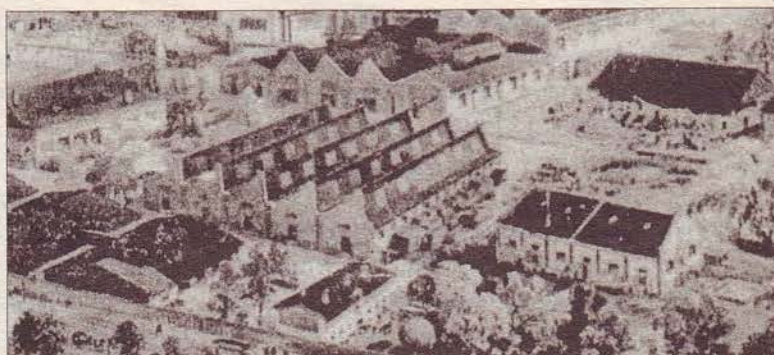
Számunk szerzői:
BERDA JÓZSEF *költő*
DÖMÉNYNÉ Mészáros Éva *tanár*
GÁBRIEL TIBOR *a Budapesti
Honismereti Társaság titkára*
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár*
HOCK ZOLTÁN *Újpest
alpolgármestere*
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
okleveles építőmérnök
JOLSVAI ANDRÁS *újságíró*
DR. KERÉNYI ISTVÁN *mérnök,
címzetes főiskolai tanár*
KÖRÖS ANIKÓ *újságíró*
DR. KRISKA GYÖRGY *egyetemi
adjunktus (ELTE)*
DR. MEZEY BARNA *tanszékvezető
egyetemi tanár, dékán (ELTE)*
SZÖLLÖSY MARIANNE *helytörténeti
gyűjtemény-vezető*

Szerkesztőség:
1041 Budapest, István út 14.
Tel.: 390-6186, fax.: 369-1098
Kiadja: Újpest Önkormányzata
Lapterv: BANGA FERENC
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
PÉ-PRINT BT
Felelős vezető: SZÜCS ERNŐ

Újpesti

2001. augusztus VIII. évf. 1-2. sz.

Helytörténeti Értesítő

Újpest Dr. Keleti és Murányi vegyipari gyár r. t. (részlet)

1	JOLSVAI ANDRÁS <i>A gyárak...</i>
2	HOCK ZOLTÁN <i>Beköszöntő</i>
	Dokumentum, tanulmány
4	Újpest alapítólevele
8	DR. MEZEY BARNA <i>Gróf Károlyi István urbaniális szerződése Új-Megyer lakosaival</i>
	Közlemények
11	KÖRÖS ANIKÓ <i>Újpest utcaneveinek története, 1. rész</i>
14	DÖMÉNYNÉ Mészáros Éva <i>Kaffka Margit Újpesten</i>
17	IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA <i>Hol lehetett Lotz Károly műterme?</i>
19	DR. KERÉNYI ISTVÁN <i>Két dokumentum Berda József élettörténetéhez</i>
21	BERDA JÓZSEF <i>Rémuralom: 1944</i>
22	DR. KRISKA GYÖRGY <i>„Zöld szigetek” Újpesten. A Farkas-erdő életközösségei: fás társulások</i>
	Híres újpestiek
24	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Gróf Károlyi Sándor</i>
	Interjú
27	SZÖLLÖSY MARIANNE <i>A „grófi” úton végig</i>
	Levelesládánkból
30	GÁBRIEL TIBOR <i>Hagyományaink őrzői</i>
31	<i>Felhívás</i>
32	Helytörténeti hírek

Újpest alapítólevele

Én Nagy Károlyi Gróf Károlyi István Ő Császári Királyi Apostoli Felsége Arany Kulcsossa, mint a' Tekintetes Nemes Pest, Pilis, és Solth törvényesen egyesültt Vármegyékben helyheztesett Fóthi Uradalomnak tulajdonosa, adom tudtára mindeknek: hogy a' nevezett Uradalomhoz tartozó Káposztás-Megyeri pusztámon felálítandó, 's Új-Megyer nevet viselendő gyarmaton megtelepedni kívánó lakosok részére következő örökös, magamat, és maradékimat kötelező szerződést adtam légyen ki ugymint:

I. Minden megtelepedő kap az Uraságtól.

1-ör Háromszáz azaz 300 □ ölekre terjedő ház helyet, mellyhez azonban semmi némű külső illetőségek nem adatnak, a' mint is ez iránt minden letelepedett személy magáról írásbeli Térítményt az Uradalomnak adni tartozik. –

2-or Az illyes ház helyek közzül egy személy többet is válalhat fel; – ellenben ha az e' végre szántt ház helyek benépesítve lennének, az Uraság semmi szín alatt nem köteleztethetik új ház helyek' kiosztására.

3-or Minden megtelepedő házzal bíró lakosok mindenféle gyárokat szabadon álithatnak, és akár minémű kézi mesterséget vagy kereskedést a' hazai törvények korlátai közt szabadon folytathatnak; egyedül a' mészárszéki, serfőzés, és mérés, úgy az épület fával való kereskedési jussok' kivételével.

Ellenben a' Zsellérek, kik tudni illik házzal nem bírnak, és a' ház birtokosoknak nem szegődött cselédjei kézi mesterségnél, és művészetnél, egyebet csak akkor folytathatnak, ha a' ház birtokosok e'beli jussokat ezeknek engednék át.

4-er A' Káposztás-Megyeri Duna parton az Uraság által kimutatandó helyen való kikötő minden lakos által szabadon, és közösen használtathatik, ugymind azon által hogy a' Duna hajókázás, és azzal egybe kötött hajó vontatás akadályozva ne légyen. –

5-ör Minden házzal bíró lakos a' ki osztott ház helyen tett épületeket, és javításokat akárkinek szabadon eladhatja, és úgy ezek, mint a' Zsellérek minden akár ősi, akár szerzett ingó, és ingatlan vagyonokról szabadon rendelkezhetnek; – önkényt értetődven ebből, hogy az Uraság örökösödésének csak a' végrendeles nélküli magvaszakadás esetében lészen helye. –

6-or Előbbeni lakhelyekről nyertt elbocsátó úti, és előbbeni élet módjokról szóló bizonyság levelekkel ellátott zselléreket a' ház tulajdonosok befogadhatnak.

7-er Minden házzal bíró lakos alább leírt módon a' község igazgatásában bé foly.

8-or A' megtelepedő Község kap az Uraságtól minden bérfizetés nélkül Templomra, Temetőre, és Község házára ház helyet.

9-er Jussa vagyon a' Községnek magok részére egyedül a' Község lakosait kötelező, és a hazai törvényekkel nem ellenkező rendszabályokat (statutum) az Uraság helyben hagyása hozzájárultával alkotni.

10-er A' külsők elleni minden némű ügyekben az Uraság pártfogásával él a' Község. –

II. Köteleztetik minden megtelepedő:

1-ör Házhelyet válaló, vagy házat vevő honni lakos a' törvények által meghatározott, ha pedig idegen tartománybeli a' legfelsőbb rendelkezések által kiszabott mód szerint előbbeni lakhelyéről nyert tanú bizonyság, és illetőleg elbocsátó levelet az Uraságnak bémutatni tartozik.

2-or Tartoznak a' ház tulajdonosok a' házokban befogadandó Zselléreknek bizonyság leveleit az uraságnak 20 pengő forint büntetés alatt bémutatni, – melly Zsellérek befogadásában mindazonáltal a' ház birtokosokat az Uraság helyes ok nélkül nem akadályozhatja. –

3-or Egy egy 300 □ ölből álló ház helyért, és az átengedett jussok használásáért minden ház tulajdonos fizet az Uraságnak évenként 25 pengő forintokat három cs. kir. ezüst húszast egy ezüst forintba, és 60 ezüst húszast egy finom Kolonai markába számítva.

A' Zsellérek pedig egy az az 1 pengő forintot tartoznak évenként az Uraságnak fizetni.

4-er Minden vállalkozó köteles az Uraságnak azonnal 100 forintokat ezüst pénzben Cautio képpen előre lefizetni, és a' felválalt telken a' vállalkozás idejétől számítandó egy esztendő alatt az építendő házának leg alább falát felépíteni, – ellenkező esetben a' lefizetett Cautioja, és minden ne talán tett fizetések, és költségek elvesztése mellett, a' felválalt telke tetleg másnak fog adatni, – melly ponti rendelet azon esetre is kiterjesztetik ha

valaki akár gyarmati lakós, akár idegen pusztá ház helyet venne, az illyes tartozik ezen Cautiot az át iratásnál hasonló kötelezés mellett le tenni.

5-ör Az esztendei adót minden egyes házzal bíró lakóstól az e' végre közülök választott pénztárnok az előljáróság befolyásával szedi bé olly formán; hogy azt egy sommában, fél esztendőnként előre u.m. Sz. György, és Sz. Mihály napján az Uraságnak lefizethesse. Melly sommának pontos lefizetésére nézve az Előljáróság kezeskedni tartozik olly formán: hogy ha a' fizetés akár melly okból elmaradna, az előljáróságnak minden ingó, és ingatlan javaikból valóságos végrehajtással sommás úton fog az megvétetni.

6-or A' Zsellérektől évenként fizetendő egy ezüst forintot a' ház tulajdonosok tartoznak beszedeni, és azt a' kiszabott időben a' pénztárnoknak által adni, mit ha elmulasztának, vagy valamelly ház tulajdonos a' kiszabott időben tulajdon tartozását sem fizetné le, hasonló sommás elmarasztás, és végrehajtás útján fog az illyes ház birtokoson az megvétetni. –

7-er Ezen új gyarmat díszesítése, és a' tűz kár elmellőztetése végett köteleztetnek a' vállalkozók, és minden építeni kívánók házokat homlokkal az útza felé építeni, és úgy hogy oda semmi nemű disztelen, és a' jó izléssel ellenkező épületek ne tétessenek – a' tető Cserépből vagy Zsindelyből legalább, a' kerítés pedig kőfal, vagy deszkából engedtetik, sövényezés, és körül árkolás egyáltalában tiltatik, – mellyek czélerányos eszközölhetésére megkívántatik, hogy minden építeni kívánó az építési mintát az Uraságnak jóváhagyás végett bemutassa.

8-or Hogy a' gyárok, mesterségek, és kereskedés minél előbb virágozhassanak, a' megtelepedni kívánóknak előre is alá kell magokat vetni azon szabálynak (statutum) mellynél fogva magok között sem czéheket formálni, sem az ipart megszorító kirekesztő kiváltságos leveleket (exclusivum privilegium) szerezni nem fognak; hanem mindnyájan ugyan azon egy jussal élhessenek, kivéven azon jussokat, mellyeket az Uraság I. a' 3-ik szám alatt magának feltartott, és a' mellyeket vagy maga gyakorolhat, vagy külön szerződés útján egynek, vagy többeknek által adhat. –

9-er A' Kereskedésnek, és mesterségnek pedig fő rúgója lévén a' hitel, mellyet leginkább az igazság gyors kiszolgáltatása tart fel – annak okáért alá veti magát minden gyarmati lakós azon szabálynak, minél fogva a' törvénykezés útját az igazság

gyors kiszolgáltatásában akadályozó birói parancsolatokkal élni nem kíván, – ellenkező esetben olyanok a' bíróságtól elnem fogadtatnak, – lemondván egy átaljában az ellentállással élestől (oppositionis remedio).

10-er A' ház helyeket akár osztály, akár eladás végett 300 □ ölesnél apróbb darabokra elszagatni egy átaljában tilalmas; – és azért a' legnagyobb ház helyek is mellyek t.i. több 300 □ öles helyekből vagynak össze téve csak úgy osztathatnak fel, hogy a' fel osztott házhely minden része egy egész két, három, vagy több 300 □ ölekből álló ház helyet tégyen. –

11-er Az illyes nagyobb ház helyek elosztását, vagy több egész ház helyeknek össze kapcsolását tartoznak az osztozók, vagy vevők az Uraságnak bejelenteni, ki az osztály lehetőségét megvizsgálja, és a' helyben hagyás után megtörtént a' birtok könyvbe béiktatja, és a' szerződéseket a' történt esetre alkalmaztatja, – melly végett a' gyarmat évenként össze fog iratni. –

12-er Minden birtok eladásnál tartozni fog a' vevő az adás-vételbeli sommából vételrészkeppen (laudemium) 100 ftól 3 ft 30 xrt, – a' ki pedig végintézet mellett jut a' birtokhoz, és a' végrendelkezőnek nem egyenes örököse annak becs árából 100 ftól 5 ftot tartozni fog az uraságnak fizetni, értven egyedül ingatlan vagyont, – másból az Uraság vétel részt nem kap.

13-or Minden házvétel melly az Uraság tudta nélkül történik, a' törvény előtt erő nélkül fog tekintetni, annak okáért az Uraság előtt történendő illyes adás-vételi át iratásnál ha a' vételbeli somma az uraság kijáttzására a' vevő által csalárdul eltitkoltatnék, valamint, ha a' végrendelet útján birtokba lépő nem egyenes örökös a' törvényes megbecsülésnél valamelly csalárdkodással élne, az illyes csalárdkodó költségén tartandó földes Uri széken kétszeres vételrész fog a' csalárdkodó vagyonából kivételni. –

14-er Hasonlóan ha valaki a' lakósok között az általengedetteken kívül akármelly jussok gyakorlásába avatkoznék, az illyes költségén tartandó úri széken 100 ezüst forint büntetésben sommás úton fog elmarasztatni, és az elégtétel akárhol található vagyonából végrehajtás útján eszközölni.

15-ör Köteleztetik a' Község az Uraságtól Templomra, Oskolára, és Község házára ingyen nyert házhelyen egy esztendő alatt az építéshez fogni, – ezen házhelyek más czélra leendő fordítása egy átaljában tiltatik.

16-or Az Uraság képviselőségét elismérni tartoznak.

17-er Szavazati többséggel, és az Uraság helyben hagyásával alkotott új szabályokat elfogadni, és azokhoz magát alkalmazni minden gyarmati lakós köteles. –

III. A' belső rendszer, község igazgatása, és a' köző előmozdítására nézve: –

1-ör Köteles a' Község minden esztendőben, és ugyan csak Januarius 1-ő és utánna következő napjain egy Közgyűlést tartani, ha pedig a' körülmények azt egyébkor is szükségessé tennék, az Uraság által határ idő rendeltetik, és legalább 3 nappal előbb köz hirül tétetik, – melly közgyűlésben:

a.) Helye, és szavazata vagyon minden házzal bíró lakósnak.

b.) Az Elnökségre az Uraság hivatik meg.

c.) A' Tanácskozási tárgyat szavazati többség dönti el.

d.) Minden végzés csak az Uraság helyben hagyása után nyeri kötelező törvényes erejét.

Az illyes közgyűlésen:

A.) Magok részére egyedül a' Községet, és ennek lakósit kötelező, a' hazai törvényekkel nem ellenkező, 's egy harmadik jussaiban nem vágó szabályok (statutum) az Uraság megegyezése hozzá járultával alkotottnak.

B.) Az ezen Szerződés kétséges pontjai az Uraság által felvilágosítottnak, felmaradván a' meg nem elégedő közönségnek a' törvényes úton való keresete.

Megjegyeztetvén e' pontnál, hogy a' kétség, és félre értés esetében a' német nyelvű fordítás elmellőzése mellett, a' magyar tekintetk eredeti szerkezetnek.

C.) Jussa, és kötelessége van a' községnek az Uraság által minden hit, vallás, és nemzet külömbisége nélkül elő terjesztett házzal bíró három lakós közzül választani:

1-ször egy Bírót,

2-or egy pénztárnokot, ki egyszer'smind Tanácsbeli hivatalt visel, és

3-or Három Tanácsbelit. –

A' Fő Bíró, és Pénztárnok minden három évben újra választatik, – úgy szinte a' Tanácsbeliek is, mindazonáltal, ha időközben akár mellyik tisztviselő valamelyik bűn, 's büntetés által terheltténék, és abban elmarasztaltatnék, azonnal Hivataljából a' Közgyűlési kihirdetés után ki

marad, felmaradván birtokon kívül per úton lehető keresetek.

Megszaporodván idővel a' gyarmat, és több Elöljárókat, vagy éppen rendezett Tanácsot kívánna, azok választásában hasonló módon fog befolyjni az Uraság. – Jegyzőt szintén az Uraság megegyezésével fog a' Község választani.

Az e'képpen választott Elöljáróság a' földes Uri fő felügyelési jusnak fenttartása mellett:

1-ör Tartozik minden vagyonával kezeskedni a' Pénztárnok kezelése alá bizott pénztárról, és az esztendei úri adó rendes, és pontos fizetéséért.

2-or A' számadók számadásait előlegesen megvizsgálni, és bővebb vizsgálatul, és megbírlásul az uraságnak legfőlyebb egy negyed esztendő alatt bémutatni.

3-or A' lakósok árváira való gondviselés, és vagyonokra nézve kezelés, – mi végett az árvák vagyonának legalább két Tanácsbeliek jelenlétében leendő öszveírása, az Uraság helyben hagyásával gyámatya rendelése, a' tőkék biztos helyre való kiadása, és mind azokról, mind azok kamatairól felelőség, – az árvák jó, és czélerányos nevelésökre, és szükséges oktatásokra felügyelés, a' gyám atya számadásainak megvizsgálása, és azok megbírlásul az Uraságnak leendő bényujtása, és mind az mi a' szülők kötelességök lehetne, helyettök az árvákért elkövetni fő kötelességök leend.

4-er A' Község szolgálinak felfogadása, és azok elbocsátása hatalmában vagyon. –

5-ör Tartozik végre a' belső jó rendre felügyelni, a' község gazdaságát nevelni, kisebb vétéseket megfenyitni, a' polgári viszonyokból eredő ügyekben az alább meghatározott sommáig bírószkodni, – szóval a' hazai törvények, köz igazság, bévett jó szokás, és fenn állott 's állittandó szabályok szerént, az egyes lakósok és innen eredő, község javát előmozdítani. –

D.) Minden egyéb a' községet érdeklő politicus tárgyak, mellyeket a' helybeli Tanács el nem intéz, vagy ennek intézetével a' közönség bénem elégszik, a' közgyűlés eleibe terjesztetnek. –

2-or Magára válalván az Uraság a' Község' pártfogását, és védelmezését, – de egyébbérint tulajdon jussai fenttartása, és védelmezése tekintetéből is, köteleztetik a' község, vagy annak egyes lakósi ha t. i. illyeseknek az egész községre, vagy az Uraság jussaira befolyással lennének minden külöskkel kötendő társaságok, egyességek, és más minden néven nevezendő szerződésekről, úgy minden

ügyekről, melyeket külsőssel, vagy egész társaságokkal, vagy községekkel kezdendnek, minden kérelmeket melyek az illyesekhez intézendők lennének az Uraságnak bejelenteni, bépánaszolni, minden akár vérengző, akár polgári megbántásokat, hogy e'képpen mint tulajdon jussait ha ne talán sértve lennének fenttarthassa, és illetőleg vissza szerezhesse, mind pedig pártfogása alatt lévő gyarmati lakósait oltalmazhassa.–

IV. A' polgári viszonyokból támadható perekben, következő idomú bíróságoknak tartoznak magokat alá vetni minden Uj Megyeri lakosok, u.m.

1-ör A' hazai törvények értelme szerint szabadon élhetnek választott bírósággal (compromissum), mely bíróságnak tagjai, idoma, köre, és határa a' felek írásban foglaltt megegyezésektől füg, – ha tehát a' Felek valamely polgári ügyben választott bírósággal kívánnának élni, – az erről szóló írásban foglaltt egyeségnek párját az uraságnak, a' ki által mindazonáltal törvényes ok nélkül ezen jussokban nem akadályoztathatnak, bé adni kötelesek.

2-or A' község Birája két Tanácsbelivel szóbeli summás úton bírósodik.

a.) Mindennémű polgári ügyekben melyekre nézve magokat a' Felek szóval vagy írásban ezen bíróságnak alá vetik.

b.) Minden világos vagy könnyen tisztába hozható adóságokban, melyek 20 ezüst ftokat fölül nem haladnak.

c.) Az adó fizetésben hátra maradó lakosok ellen, ha bár mi nagy sommát tenne adóbeli tartozások.

A' birtokon kívüli fölyebb vitel az Uri-Székre engedtetik meg.

Perbeli költségek a' veszítő felet terhelik.

3-or Az Uraság vagy ennek a' bíróságra különösen kijelelt törvényt tudó megbizotja, sommás szóbeli rövid úton bírósodik:

a.) Mindennémű polgári ügyekben ha a' Felek szóval vagy írásban ezen bíróságnak magokat alá vetik.

b.) Minden világos és könnyen tisztára hozható, és 100 ezüst ftokat fölül nem haladó adóságokban.

c.) Azon esetben ha az Uri adó az előjáróság' tartozó befolyásával a' pénztárnok által az Uraság pénztárába a' kiszabott időre bé nem fizettetnék.

A' birtokon kívüli fölyebb vitel a' nemes Vármegye törvényszékére engedtetik meg.

Perbeli költségeket a' veszítő fél köteles vinni.

4-er Az Uri Szék, mely kirekesztőleg az Uj-Megyeri lakosok ügyeikre nézve külön tartatik, és melynek elnöke és két meghívott közbirája a' földes úr, vagy annak tisztjei lehetnek, a' szavazattal bíró törvényes bizonyossággal következő ügyekben formás úton bírósodik:

a.) Azon viszonyok, és esetekre nézve, melyek ezen szerződésből, és általában a' földes Ur és lakosok, úgy nem különben az Elöljáróknak lakósokkal, és viszontti viszonyaiból eredhetnek, – ha t.i. a' község köz gyűlésében el nem intéztethettek.

b.) A' vétel, és örökösödési rész (laudemium) felett történt csalárdkodásokban.

c.) A' királyi haszonvételekben úgy nem különben minden az Uraság által feltartott jussokban való bé avatkozások esetében.

d.) Mindennémű polgári ügyekben, melyek az előbb leírtt sommás útú bíróságok' körét, és határát túl haladják, és melyekre nézve magokat a' felek más bíróságnak alá nem vetették.

e.) A' számadók megvizsgált számadásai megítélésében.

f.) A' község birájától fölyebb vitt ügyekben.

A' birtokon kívüli fölyebb vitel a' Nemes Vármegye törvényszékére engedtetik meg.

Az Uri-Széki költségek kivén az a.) alatti ügyekben mely a' községet terhelik mindég a' veszítő félen vétetnek meg, melyre szükséges arányt a Uri-Szék készíti, és a' keresetbeli ügyel együtt megítéli.

Melly e' képpen leírtt szerződési pontokat, és szabályokat részemről, és maradékim részéről megmásolhatatlanul úgy adtam ki: hogy az csak a' község jól léte úgy kívánván az ezen szerződés rendében leírtt módon, az én, vagy maradékim megegyezése hozzá járultával módosíthatatik, megváltoztathatik, a' később hozandó új törvények értelméhez, és a' község korszelleméhez arányoztathatik. Melly szerződés két egyenlő példányá általam alá írva, és élő pecsétemmel erősítve egyike a' Nemzetségem, másika pedig a' község Levéltárába letéttetik, hason nyomtatott példányai pedig minden házbirtokosnak Uradalmi fő tisztem alá írásával, és Uradalmi pecsétemmel erősítve kiadatik.* □

* Az alapítólevelet eredeti helyesírással közöljük.

MEZEY BARNA

Gróf Károlyi István urbáriális szerződése Új-Megyer lakosaival

1840. április 5-én Burg Károly uradalmi inspektor vezetésével, Huritay Sándor uradalmi tiszti ügyész, „mint az uri jogok fenn-tartója” jelenletében a fői uradalomban az újmegyeri „gyarmaton” élők részvételével közgyűlést tartottak, s a földbirtokos támogatásával létrejött egy új község: Új-Megyer. A jelenlévők főbírát, jegyzőt és pénztárnokot is választottak Löwy Izsák, Holló József, Neuschloss Bernhard személyében. Végrehajtották a községhez tartozó földek és vagyontárgyak összeírását, megvizsgálták továbbá a lakosok bizonyáglevelleit. Burg Károly intéző előterjesztésében a lakosok megismerkedhettek azzal a szerződéstervezettel, melyet a tulajdonos kívánt kötni a birtok lakóival azok jogairól és kötelezettségeiről. A jegyzőkönyv tanúsága szerint néhány apróbb kérdésben szorult csupán magyarázatra az irat, azt követően a jelenlévők elfogadták azt, és „kijelentette a tekintetes elnök úr, hogy a méltóságos gróf Földesúr hazajöttével az eredeti szerződési szabályok a fent tisztelt uraság által aláírva a Községnek kiadni fognak, az egyes házzal bíró lakosoknak pedig hason nyomtatott példányai tekintetes Burg Károly inspektor úr aláírásával és uradalmi pecséttel megerősítve kiadattak”.

A húszas években ezen a helyen még ház sem volt, a Károlyi-uradalom szántóföldje, illetőleg pusztája terült erre el. Az első ház felépítésére Mildemberger Márton kérvénye alapján került csak sor, 1832-ben. Az 1808-ban a terület tulajdonjogát megszerző Károlyi család a térség fejlődésében jelentős fordulatot hozott. Károlyi István gróf döntése alapján a pusztából szőlőtelepítés céljából kiszakított területek műveltetését árendásoknak szánták. A földesurak földjének bérlete országszerte a szőlőbirtokok esetében volt a legelterjedtebb és legkedveltebb, hiszen a jobbágyok számára szabadabb birtoklást biztosított, a földesúrnak pedig a művelés sajátosságai folytán számos előnnyel járt a bérleti

konstrukció. 1831-ben 39 birtokos bérelte a 104 800 négyszögölnyi szőlőt. A gazdák által is kedvezőnek ítélt feltételeket, a földbirtokos jóindulatú támogatását is jelzi, hogy 1840-re már 24 ház állott az új-megyeri telepítésen, 106 lakóval. A házhelyekhez (11 300 négyszögöl) csekély méretű kert (938 négyszögöl) és ún. külsőség (775 négyszögöl) járult. A lakosság 1840. évi összeírása szerint nyolcfajta adót fizettek a telepesek (házhelyért, kert után, zsellértaksaként, malomárendába, serfőzésért, mészárszék-tartásért, mészégetésért és egyes mesterségek után). Az 1838. évi nagy árvíz kedvezett a betelepülésnek: Új-Megyer biztonságos, magasan fekvő, árvízmentes terület volt. A feljegyzések szerint Pestről és környékéről sokan települtek át Új-Megyerbe.

A lakosság lendületes bővülése érlelte meg a földesúrnak a döntést, hogy a lakosokkal az urbáriumok mintájára szerződést kössön. Az úrbéri szerződések klasszikus formájukban elsősorban a földesúrnak falvaival (jobbágyaival) kötött szerződésai (melyek a jobbágyok, zsellérek gazdasági és társadalmi helyzetét, jussait és szolgáltatási kötelezettségeit foglalták össze). Mária Terézia úrbéri pátense óta ugyan ritkábban fordultak elő egyedi urbáriumok, többnyire elegendőnek ítélték a földesurak a központi szabályozást, esetünkben azonban új célok megfogalmazásáról volt szó. A szóban forgó szerződés egyik oldalán a közösség, a főként áttelepült „előbbeni lakhe-lyétől nyert tanúbizonyosság és illetőleg elbocsátó levéllel” rendelkező gazdák, továbbá (házas, házzal rendelkező és ház nélküli) zsellérek, cselédek állottak. A községet megalapító szerződés célja 1841-ben láthatóan a lakosságszám további dinamikus növelése volt az iparos és kereskedő tevékenység meghonosítása érdekében. A szerződés első részében, ahol a megtelepedők jussáról ír, csábítani igyekezik a jövevényeket, s elősorolja a juttatásokat és a telepeseket illető

jogokat. A dokumentum első passzusa nyomtatékosan szögezi le, hogy a háromszáz négyszögöles házhelyhez „semmi némű külső illetőségek nem adatnak”, tehát a földművelő munkához szükséges kert, szántó az új telepeseknek nem jár, ellenben „minden megtelepedő házzal bíró lakosok mindenféle gyárakat szabadon állíthatnak és akárminémű kézi mesterseget vagy kereskedést a hazai törvények korlátai között szabadon folytathatnak”. Ez a korábbi, szőlőművelésre vonatkozó koncepció módosulását jelzi, s az iparos tevékenység irányába forduló birtokigazgatási törekvéseket tükrözi.

Az 1840. esztendő a magyar kereskedelmi jog (s egyben ipar és kereskedelem) szempontjából mérföldkőnek számít. A rendi diéta nagy jelentőségű törvényeket fogadott el a váltóról és csödről, a kereskedőkről, a gyárak jogviszonyairól, a közkereseti társaságokról, kereskedői testületekről, alkuszokról, fuvarosokról, az ingatlannyilván tartásról. A reformkor modernizációs törekvéseinek egyik csúcspontja lett az 1839/40. évi országgyűlés, indikálja és garanciája a gazdaságfejlesztő tevékenységnek. Igaz, a változások nem a rendi jog mélységeit érintették (nem, vagy csak alig bolygatták meg a nemesi tulajdonjogot, a birtokjogot, az ősiséget, a személyes előjogokat, a nemesi adómentességet), lehetőségeket teremtettek azonban a vállalkozó nemességnek az újítások bevezetésére. Aligha vitatható gróf Károlyi István 1840. évi oklevelét olvasván, hogy kibocsátója a változtatásért küzdő reformaristokrácia tagja volt. Jól szemlélteti felfogását a szerződés első részének ötödik pontja, mely a falu lakóinak szabad rendelkezést biztosított mind ősi, mind szerzett birtokaira (az öröklés jogát csupán a végrendelkezés nélkül magvaszakadt örökhagyó esetére tartva fenn), holott az idevágó törvényi rendelkezést, az 1840:12. tc.-et a jobbágyság szabad örökléséről csupán május 13-án szentesítette az uralkodó.

Maga a szerződés határozottabban körvonalazta a betelepülők jogait, mint kötelezettségeit. Ez utóbbiak körében is többségben voltak azok, melyek a település fejlesztése érdekében korlátozták lakóit, mintsem a földesúr finánciális jogait garantálók. A szerződés a földesúr javára szóló különféle címen szedett járadékokat egyesítette, s azokat „a házhelyért és

átengedett jussok használatáért” meghatározott összegben, évente két alkalommal, „egy somában” rendelte beszedetni az előjáróság által. Az ingatlan értékesítése esetén a földesurat csupán 3,3%-os laudemium illette meg; a nem egyenes ági leszármazó végrendeleti öröklése esetén pedig 5% illeték. A többi korlátozás (mint például az építészeti előírások, a vállalkozások cautiói, a céhek létrehozásának tilalma vagy a hitellel kapcsolatos törvénykezési eljárás processuális akadályozásának kizárása) mind a település fejlesztésének érdekében beépített szabályok. Új-Megyerben csak azok lehettek otthonra, akik bizonyáglevellel igazolták, hogy előző lakóhelyükről a hatóság őket elbocsátotta, hogy költözködésük szabályos és törvényes. Ez a rendelkezés is jelzi áttételesen a felfokozott érdeklődést és a betelepíteni kívánók törekvéseit.

Hatósági tevékenysége a községnek szervesen a földesúri birtokigazgatás részeként alakult. A statutum-alkotási jog gyakorlásának feltétele csakúgy, mint a közgyűlési határozatok érvényességének az uraság helybenhagyása volt; a mindenkori tisztújító közgyűlés elnökének hivatalból a földesurat rendelte a szerződés. A pénzügyek vonatkozásában a földesurat felügyeleti jog illette meg, a községbéli árvák gyámnevezéséhez hozzájárulása volt szükséges, igazságszolgáltatási ügyekben az úriszék a községi bíróság fellebbviteli fóruma volt.

A kor törvényi szabályozásának megfelelő közigazgatási keret a földesúr jóvoltából tehát rendelkezésre állott. Ennél azonban jóval többet árul el az alapítóról a szerződés. Az oklevélben szinte valamennyi fontosabb követelés megtalálható a reformkori liberális ellenzék programjából. Az iparfejlesztés terén a szabad ipar és szabad kereskedelem, a céhrendszer kizárása és hitel biztosítása; a közjogok terén a közigazgatás egyszerűsítése és a törvénykezés olcsóbbá tétele; a jogegyenlőség követelése körében a földesúri jogok lebontása („az úri jussok” átengedése), a magántulajdon korlátjainak lebontása (a forgalmi és végrendelkezési szabadság szerzett és ősi javakra egyaránt), valamint a „hit, vallás és nemzet különbsége nélkül” bonyolított választások. Gróf Károlyi István (1797–1881) „korának szellemi és politikai szabadságok megszerzése iránti küzdelmeiben részt vevén, a harcok hosszú és nagy tusái után elért országos sikereket ő már az alapítási

oklevélben Új-Megyeren illetve Újpesten megvalósította. Jól tudta, hogy az állam csak úgy lesz erős és hatalmas, ha a haladás útjára lép; az államot és társadalmat alkotó nép csak akkor lesz boldog és csak úgy lehet megelégedett, „ha a szabadság az éltető ereje” – méltatta az alapító érdemeit 1932-ben Ugró Gyula, Újpest város nyugalmazott polgármestere. Bár Károlyi gróf a reformkori politikai küzdelmekről távol tartotta magát, birtokán a liberális nemesség számos követelését váltotta valóra. A szabadelvű és hazafias mágánások egyikeként vagyona, összeköttetései és tapasztalata mindenkor a haladás szolgálatában állottak. Pesti tanulmányai, párizsi diplomáciai szolgálata, itáliai tartózkodása vállalkozó kedvű, modernizációra hajló arisztokratát formáltak belőle. Többször is vállalta a hazafias szolgálatot (1848-ban Pest vármegyei főispán lett, Fóton saját költségén szervezett nemzetőrséget, majd rövidebb fogság és hosszabb passzív élet után 1860-ban és 1867-ben ismét elfoglalta főispáni tisztségét). Életművében nemcsak az újpesti fejlesztések, de a fóti templom és kastély fölépítése, az írói segélyegylet megalapítása, a Szent István társulati elnökség, akadémiai tagság is beszédes bizonyítékai tevékenységének.

Végül érdemes még egy pillantást vetni a község lakosságának összetételére is. Az 1842-ben felvett nyilvántartás szerint 1837 és 1842 között Mildemberger Márton házában lakott például önállósulásáig, illetve „kiköltözéséig” Hoehn Mátyás bognár, Grollich Flórián nyerges, Vajand Mátyás kovács, Brenner József kalapos, Töringer Ferenc mészáros, Svob Bernát Ágost szabó, Ott Ádám pék, Remma József kovács, Siegl Ferdinánd asztalos, Krell Márton pintér, Kopits János asztalos. Janis Józsefnél élt Laufer Ignác kocsmáros, Mokk Ferenc kalapos, Radnyánszky Ferenc molnár, Holitsek József asztalos, Kiss Ignác esztergályos, Frimer Pál suszter, Fideliusz Maiszner kesztyűs, Fisch Márton suszter. A foglalkozások magukért beszélnek: egy iparos település fejlődéséről tanúskodnak. A lakosság mozgása meglehetősen intenzív: a kiköltözködők (a faluból tovább települők) helyébe újak költöztek. Többen maradtak, mint ahányan távoztak, így a lakosság folyamatosan növekedett. Bár a honosság alapján 46-an kerültek a magyar kategóriába, magyar nevű lakos a

településen mindössze négy volt. Sokan érkeztek külföldről, s a község befogadó vonását tanúsítja, hogy 1842-re a 139 nyilvántartott lakos között 39 izraelita hitvallású tagja volt a községnek. A szerződésben ki kellett kötni, hogy vita esetén a községben forgalomban lévő német és magyar nyelvű szövegváltozatok közül utóbbit kell hitelesnek tekinteni, ami legalábbis arra utal, hogy a lakosság beszélt nyelve a magyar mellett a német. A lakosság összetételére vonatkozó későbbi visszaigazolás Beniczky Antal községi jegyző 1867. évi felirata a vármegyéhez, ki a dinamikus fejlődés kapcsán szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy „Újpest lakosainak zömét többnyire a külföldi országokból beköltözött, következőleg sem nyelvünket nem bíró, sem törvényeinket nem ismerő munkások képezik, kiket a mindennapi kenyérkereseten kívül más érdek nem köti azon községhez, melynek lakossága többségét képviselik”. Ebből a heterogén telepese közösségből alakult ki a modern Magyarország lendületesen fejlődő iparosvárosa.

Az oklevél a telepéseknek községi szervezetet biztosított. Rendelkezéseinek megfelelően jött létre az előjáróság, mely immáron a földesúrtól nyert hatósági jogosítványainak birtokában megkezdte a közigazgatás kiépítését, statutumok alkotásához fogott, s megtette az első lépéseket a közösségi lét olyan intézményeinek, mint a község házának és a templomnak felépítésére. Nem véletlen, hogy ezt a szerződést gyakran mint Újpest alapító oklevelét idézik, hiszen a későbbi modern nagyváros alapjainak megvetéséről volt szó. Ha a polgári átalakulás eseményei közbe nem szólnak, a település minden bizonnyal a mezővárosi jogállás irányába fejlődött volna. Így azonban a polgári állam keretein belül előbb 1869-ben nagyközséggé vált, hogy azután 1907. május 29-én gróf Andrássy Gyula belügyminiszter jóváhagyja Újpest rendezett tanácsú várossá alakítását.

Az Újpest elnevezés Új-Megyer 1841. január hó 17-én tartott közgyűlésében bukkant fel első ízben, ezt azonban ekkor hivatalosan nem véglegesítették. Az 1844. január 17-i tisztújítás során jelent meg újfent a megnevezés, s ettől kezdve minden külön határozat nélkül állandósult a hivatalos iratokban. Újpest megszületett. □

Újpest utcaneveinek története, 1. rész

Újpest térképe 1862-ből

170 évvel ezelőtt, 1830-ban Újpest területén összesen csak három ház állt, amelyek a Károlyi-uradalom káposztásmegyeri pusztájához tartoztak: egy erdőszlak, egy csőszház (ezeket később lebontották), valamint a napjainkban is létező és üzemelő, Megyeri csárdának nevezett vendégfogadó.

Újpest fejlődésének alapját gróf Károlyi István vetette meg. 1830-ban a főtí uradalmához tartozó megyeri pusztából a váci országúttól kelet felé emelkedő dombot – a jelenlegi Attila és Károlyi utcák, valamint Váci és Főti utak által határolt területet – szőlőültetés céljából kihasította. 1831-ben ezt a területet 32 évi időtartamra „árenda” díj fizetése és karbantartási kötelezettség ellenében vállalkozók kezébe adta. A szőlőbirtokosok közül a legtöbb részt a Budafokról idetelepült Mildemberger Márton bérelte. Ő volt az első, aki a mai Újpest területén, az akkori pesti határcsárda mellett (a most üzletháznak használt, egykori villamosremíz helyén), egy 1831-ben kapott engedély alapján az első házat megépítette. Mildemberger Márton a többi idetelepülő követte az építkezéssel. A „gyarmat” időközben egyre népesedett, míg végül a gróf 1839. év végén

elrendelte a gyarmati lakosság összeírását, melyet 1840 elején foganatosított is. Ekkor már 15 háztulajdonost és 29 zsellért tartottak nyilván, így a gróf elérkezettnek látta az időt, hogy kiadja az alapítási oklevelet.

Az új telepnek az Új-Megyer nevet adták.

Az első utcanevek

Újpest legelső utcái a környező településekről kapták nevüket. Ezek a következők voltak: a Váci út, Főti út, Megyeri út, illetve a váci országútra merőleges Fő út. Ez utóbbi kivételével a többi földrajzi névből eredő utcanév. Az előtag az utca irányát jelzi mind a három esetben, vagyis azt, hogy hova vezet, ám ezen belül különböző típusokhoz tartoznak. A Megyeri út esetében az előtag és a jelölt irány kapcsolata reális, vagyis az út valóban addig tart, odáig vezet, amit a név meghatároz. Azok az utcanevek, amelyek ebbe a csoportba tartoznak, általában a városon belül levő kisebb földrajzi egységet jelölnek. Ez a jelenség Budapest több utcanevében is fellelhető, úgy mint itt, Újpesten, melynek – ekkor még kisközség –

részét képezte Megyer. Maga a név a hét ősi magyar törzs egyike, ami arra utal, hogy a hely történelmi jelentőségű.

A másik két név esetében csupán a helység felé vezető irány egyezik. Különbség viszont, hogy míg Fót közvetlen szomszédos községe Újpestnek, addig a Váci utat jelölő földrajzi név távolabbi helyre utal. A váci országút azonban már a középkorban is meglehetősen szerepet játszott: a Felvidék és Pest közti forgalmat bonyolította le. Visszatérve a negyedik, vagyis a Fő útra: ez az út csak 1896-ig viselte az eredeti nevet, a millenium alkalmából ugyanis megkapta honfoglaló vezérünk, Árpád nevét. Ez a négy út zárta közre a kisebb utcákat és tereket. Utótaguk – mind a négy esetben az út – is jelzi, hogy ezek voltak az első, főbb útvonalak a helységben, olyannyira, hogy Újpest utcaszerkezete a mai napig megőrizte eredeti arculatát.

A terület felszínének kialakulásában elsősorban a Dunának volt szerepe. Újpest felszíne eredetileg szélbarázdás, ám a szélbarázdák irányát egyetlen utca sem követi, mivel a mellékutak elhelyezkedésére már nem annyira a felszín, hanem a főút, az Árpád út iránya volt hatással, hisz ehhez kellett alkalmazkodniuk.

Intézkedések

1846-ban, mikor az első vasútállomás megépült, kapta az állomás felé vezető utca a Vasút út nevet (a mai Görgey út). Az úttól északra ekkor még egy beépítetlen terület, a Rákospalotai erdő helyezkedett el. Az utcák elnevezése és a házak számozása tekintetében 1878-ig bizonytalanság és rendetlenség uralkodott. Végül az említett évben egy képviselő-testületi ülésen a községi bíró arra utasította az előljáróságot, hogy az utcák elnevezésére és számozására „tüzetes tervet” dolgozzanak ki. Ekkor kaptak nevet az eddig még el nem nevezett utcák is. Ugró Gyula írja a közgyűlésről Újpest című könyvében: „A legközelebbi képviselő-testületi ülésen az utcáknak az előljáróság által történt elnevezése felolvastatott, s az helyeselve mint kihirdetett tudomásul vétetett. A még meg nem nevezett utcák, valamint a már

megnevezett utcák esetleg új névvel való ellátására a képviselőtestület az előljáróságnak felhatalmazást adott. Az utca neveket feltüntető táblák beszerzési költségei a községet terhelik. A házzámok beszerzési és kiszámozási költségeit a hatóság a háztulajdonosoknak előlegezi, s azt kötelesek megtéríteni. A rendezett tanácsú várossá való átalakulás után az utcák elnevezése a tanács jogkörébe tartozott, míg az 1929. évi XXX. t. c. alapján ezen jogot a polgármester gyakorolja.”

Utcanevbokor-előzmények

A mai Erzsébet utca egy része ekkor még (1882 előtt) a Zöld, a mai Lebstüch Mária utca (amely sokáig csak Mária néven volt ismert) egy része pedig a Kék előtagot viselte. E két párhuzamos utca színekről való elnevezését utcanevbokraink elődjének is tekinthetjük. A névbokrosítás – pontosabban a heterogén bokrosítás – azt jelenti, hogy a szomszédos utcák neve azonos fogalomkörből kerül ki, ezzel megkönnyítve a tájékozódást. Hogy létezett-e egyéb más szín (pl. piros) nevét viselő utca a környéken, amely kibővítené az előzőek sorát, arról semmilyen adatot sem találtam.

A századfordulótól a tízes évekig

A huszadik század küszöbén más utcák voltak Újpesten! Egy nyomtatásban megjelent, iskolai használatra kiadott térképen (Újpest térképe 1910 előtt) már 72 utca számolható össze. Az utótagokat vizsgálva öt út szerepel a hálózatban: Árpád, Fóti, Megyeri, Vasút és Váci út. Két tér (István és Ferencz József tér) található a térképen, a többi elnevezés mind az utca utótagot viseli.

Vizsgáljuk meg az előtagokat!

Személyek nevét viselő utcák

Az említett 72 utcából 42 viseli személyek, híres emberek nevét, ezek az utcák 58,33%-át teszik ki. Ilyenek például: Attila, Bocskai, Kossuth Lajos, Károlyi, Kölcsey utca. De utcát neveztek el Apponyi Albert grófról, a Pálffy családról, Kemény Gusztáv főszolgabíróról, Újpest egyik díszpolgáráról, valamint Baross Gáborról közlekedési miniszterről is.

A Király utca nem méltóságot jelöl, hanem Király Antalnak, Újpest község egyko-

ri tanítójának és jegyzőjének nevét viseli. Ez esetben elég megtévesztő, hogy csak a családi név fordul elő az utcanevben, sőt, ez mind a mai napig így maradt, emiatt a lakosság nagy része a király szó eredeti értelmében használja az utcanevet. Érdekes jelenség figyelhető meg a Deák Ferenc utcával kapcsolatban. Ebből az utcából ferdén nyílik egy kis mellékutca, amely ma Illek Vince nevét viseli. E térképen viszont a Deák utcának ez a kis oldalága Kisdeák utca néven szerepel, mint az előbb említett utca egyik – kisebb – folytatása, ezért is viseli a „kis” jelzőt. Továbbá megfigyelhető, hogy ekkoriban még az utcák elnevezése kissé pontatlan volt. Budapest mai utcanev-összesítőjében, mely a régi utcaneveket is tartalmazza, e két utca a Nagy Deák Ferenc és Kis Deák Ferenc neveket viseli, holott a térképen csupán a Deák és a Kisdeák előtag olvasható.

Épületek, építmények nevei

A többi név között előfordul a közelben lévő épületről elnevezett utca is. Ilyen a Templom utca, amely az 1881-ben épült Egek Királynéja katolikus plébániatemplom mögött fekszik, a Temető utca, mely az akkori – azóta szanált – köztemető mellett vezetett el, valamint a Gyár utca, mely a közelben elhelyezkedő bútorgyárnak köszönheti a nevét (egy időben Bútorgyár utca is volt).

Ha végignézzük bármely település utcaneveinek történetét, megfigyelhetjük, hogy mindig is szokás volt közterületet elnevezni fontos (köz)épületről, vagyis templomról, iskoláról, postáról, kórházról, temetőről stb. Újpest utcaneveinek történetében is tükröződnek ezek az utcanevadási hagyományok.

Az utca milyenségére utaló nevek

Újpesten ebben az időben három ilyen utcát nevezhetünk meg. Ezek az Ó, az Új és a Szép utcák. E jelzők az említett utcák tulajdonágaira utalnak, vagyis – Hajdú Mihály felosztása szerint – az utcaneveknek azon csoportját alkotják, amelyek előtagja jelképesen vagy közvetlenül utal az utca milyenségére.

Utcanevbokrok

Az Árpád úttal párhuzamosan futó négy utcát a négy évszakra elnevezték: Tavasz, Nyár, Ősz, Tél. Névbokrosítás figyelhető meg a szintén egymás szomszédságában elhelyezkedő Virág, Viola és Rózsa nevek esetében is. Az utcanevbokrok a későbbiekben is jellemzőek voltak az újpesti utcanevadásra: 1914-ben európai fővárosokról, 1890-től folyamatosan az aradi vértanúkról neveztek el egymáshoz közeli utcákat.

(Folytatjuk...)

Újpest térképe 1900–1907 között

DÖMÉNYNÉ MÉSZÁROS ÉVA
Kaffka Margit Újpesten

Kaffka Margit, a kiváló író, 1907. szeptember 1-től 1912. június 30-ig tanított a Lőrinc utcában, az 1. Sz. Polgári Leányiskolában. Miskolcra helyezték át Újpestre 1907. július 5-én. Az áthelyezés Gönczi Mór miniszteri osztálytanácsos segítségével történt, akit még szülővárosából ismert. Az áthelyezés oka az volt, hogy férjét, Fröhlich Brúnó erdőmérnököt a Földművelésügyi Minisztérium erdészeti osztályára helyezték. A feleség, a frissen lett anya örömmel követte férjét. Újpesten a Baross utca 26.-ban kertes, földszintes kis házat béreltek. A Lőrinc utcai iskola közel volt a házhoz.

Kaffka Margit Újpestre kerülésekor már ismert volt az irodalomban. Több kötete

jelent meg: *Versek* (1903), *Levelek a zárdából*, *Nyár* (1904), *Kaffka Margit könyve* (1906), *A gondolkodók és egyéb elbeszélések* (1906). A *Nyugat* valamennyi elődje: *A Hét*, *Figyelő*, *Szerda*, *Vasárnapi Újság* helyt adott írásainak.

Kaffka Margit az iskolában magyart, földrajzot, történelmet és szépírást tanított. Rengeteget dolgozott, még az iskolai szüneteket is kihasználta. Hatalmas lexikonok „társaságában” sok időt töltött az iskola könyvtárában is.

1908. december 7-én, az Újpesti Polgári Leányiskola 25 éves jubileumára prólogot írt. Az iskola 1908–1909. évi értesítője így emlékezett meg erről: „Üde lánysereg lepte a községben levő »Éden« színház színpadát, mert hát a hangverseny illetve előadás

A mai Károlyi István út a 19. század végén

nagyobb méretei és a reá irányuló nagymérvű érdeklődés arra kényszerítette az intézetet, hogy ez ünnepélyével elhagyja hajlékát és nagyobb teret nyújtó helyiséget keressen fel. [...] A hangverseny Fröchlíchné színes, lendületes prologjának ügyes elmondásával kezdődött, amely az iskola történetét 60 darab vetített képpel illusztrálva adta elő.”

Az 1909–1910-es tanévben Kaffka Margit csak magyart tanított, s átvette az önképzőkör vezetését is.

A II. D osztályban, ahol órákat adott, tanítványai elhanyagolták a többi tárgyat. Szuggesztív erővel hatott a diákokra, akik a tanárnő hatására verseket, novellákat kezdtek el írni. A növendékek gyakran elhanyagolták külsejüket is, ahogyan azt Kaffka Margittól látták.

Kaffka Margit legszorosabb baráti köréhez tartozott Herrerné Drumár Alexandra, Herrer Cézár festőművész felesége. Várady Borbély Zsigmondné, Herrer Cézárné barátnője, Budai kis ház című regényében így meséli el Kaffka Margit újpesti otthonában tett látogatását: „Egyszer délfelé kimentünk hozzájuk. Kaffka Margit a konyhában ült egy asztal mellett és írt, ott a konyhaasztalon. Olyan toalettbén, amely félig estélyi ruha, félig fürdőruha volt. Lehetetlenül öltözködött! Öt ujjá cigányos, borzas hajában. Valami eszébe jutott, felkelt, magára kapott egy ruhafélét és leült megírni. Vasárnap lévén, az ura is otthon volt. Ült a varrógép mellett és gépelt. Így éltek. Ezt az életet nem igen bírta egyik sem sokáig.

Már eddig is sokan feltették a kérdést.

» Mért nem váltok el?«

– Hát nézzétek – mondta Kaffka Margit – ma eltört a kisbalta nyele és megcsinálta. Én nem tudnám megcsinálni.”

Kaffka otthonában gyakran gyűltek össze a művészetek értői és művelői. S bár több újságíró vendége is volt, írásait egyszer sem ajánlotta fel egyetlen helyi lapnak sem.

Tanári munkájában 1910. augusztus 13-án hivatalos szünet következett. A miniszter „egész évre kiterjedő szabadságot” adott neki, melyet 1911 augusztusában újabb egy évvel megtoldott. A szabadságot két tankönyv megírására kapta. Az egyiket, egy magyar nyelvtant a polgári fiú- és leányiskola második

Kaffka Margit arcképe 1912-ből

osztálya számára, Kellner Fülöppel együtt szerkesztett. A másik egy költészettan volt a magyar nemzeti irodalom történetének áttekintésével, a polgári leányiskola IV. osztálya számára. A második könyvben két Kaffka-vers is olvasható: Petike jár és Petike utazik.

Kaffka Margit ekkor már a Nyugat sokat foglalkoztatott szerzője volt. Egymás után jelentek meg kötetei: 1910-ben A csendes világok, 1911-ben a Csonka regény és novellák, 1912-ben a Süppedő talajon című könyv. Kapcsolatba került Ady Endrével, aki egy alkalommal meg is látogatta Újpesten (e látogatóján pillantotta meg a költő a pince-lakásban alvó fiatal munkást, aki az Álmodik a nyomor című versében meg is jelent). Szoros barátságba jutott Berény Róberttel, Móricz Zsigmonddal, Osvát Ernővel, Szabó Dezsővel, Tersánszky Józsi Jenővel. Eljárt a Palermo Kávéházba, ahol mindenkit „elkáp- ráztatott szellemi szemfényvesztésével”, mint szeretettéljes iróniával később Tersánszky megjegyezte. Ezenközben 1911-ben elkészült

és a Vasárnapi Újságban folytatásokban megjelent a Színek és évek című regény. Móricz Zsigmond a Nyugatban áradozó cikket írt róla: „Kaffka Margit asszony – olvasható a folyóiratban – a Vasárnapi Újságban megírt egy regényt, mely most fejeződött be december 31-én, kötetben még nem jelent meg, a címe Színek és évek s az én érzésem szerint ezzel a regénnyel ő eddigi írói útjának csúcsára ért s egyszersmind olyan magaslatra, ahova asszonyíró nálunk még soha. [...] Most megéreztem a belső létfélséget a férfi és a nő író között. Még jobban rájöttem, hogy mennyire igaz az, amit én az írás bázisának tartok. [...] Az én érzésem ez, aki az életét írásban tovább tudja élni, az író.” A regény 1912-ben könyvalakban is megjelent. A kirobbanó sikert bizonyítja, hogy a Nyugatban Móriczon kívül Lengyel Menyhért és Schöpfung Aladár is méltatta. De nemcsak a Nyugat, hanem más korabeli újságok: a Pesti

Napló, a Budapesti Szemle, a Magyar Kultúra, a Magyar Figyelő is foglalkoztak vele.

Kaffka Margit a Színek és évek regényének megjelenése után, 1912. július 5-én elhagyta Újpestet. De a későbbiekben is többször visszatért a városba, életének egyik fontos állomáshelyére. Szívesen sétált a Szűnyog-szigeten, vacsorázott az újpesti Halászcsergőben. Szabó Dezső Életeim című önéletrajzában is egy ilyen alkalomról mesélt: „A rendes Nyugat társasággal a »Bristol« előtt ültünk. Mikor már a Jánoshegyhez közel vitorlázott a nap, elköszöntem, hogy naplemente előtt még kielegezzem magam a Gellérthegyen. Margit velem jött. Amikor közel értünk a Ferenc József-hídhöz, éppen kikötött egy Újpestre járatos hajó. Margit sajátos, mohó könyörgéssel kért, hogy szálljunk fel és menjünk Újpestre. Két perc múlva már úsztunk is felfelé a vízen.” □

Ugyen tisztelt Magyarországi Asszonyom!

Rég nem láttam a kézírását. Nem lenne e oly kedves legalább a Kármányi album számára írni valamit. Az már közel. Ha hamarosan Kármányi seregét, rajzolatokhoz hozzá valami s illusztrációkat.

Kiváló tisztelettel

*Híve
Hoitsy Pál*

Hoitsy Pál, a Vasárnapi Újság szerkesztőjének kéziratkerő levele

Hol lehetett Lotz Károly műterme?

Az 1800-as évek második felében Újpest kedvező természeti adottságai miatt még a kirándulók, pihenni vágyók kedvelt helye volt. A csendes, nyugodt környezet vonzotta a művészeket is, főleg a festőket, szobrászokat. Ugró Gyula 1932-ben kiadott Újpest-monográfiája tényként közli, hogy „...a 80-as évek végén Újpesten lakott ... a világhírű Lotz Károly, ... és Jakobey Károly egyházi festő”.

Ki volt Jakobey Károly? S a „világhírű” Lotz? És hol laktak, amikor itt dolgoztak Újpesten?

Jakobey Károly a mai Jugoszlávia területén fekvő Kulán született, 1825-ben. Főleg arcképeket és vallásos témájú képeket festett. Művei között láthatjuk Liszt Ferenc, Széchenyi István, Károlyi Lajos (Károlyi István öccse) portréját és saját felesége arcképét, melyet a Nemzeti Galéria őriz. Számunkra, újpestiek számára fontos, hogy ő festette az 1886-ban épült Baross utcai kápolna eredeti freskóit és képeit.

Lotz Károly Németország Homburg vor der Höhe nevű helységében született 1833-ban. Először Pesten, majd 1852-től Bécsben tanult. Főként tájképeket és freskókat festett. Kezdetben bécsi mesterének segédkezett ottani középületek díszítésében, 1863-tól pedig Magyarországon dolgozott. Ismét megjelenik Károlyi Lajos, mint megrendelő. Az ő – Nemzeti Múzeum mögött épülő – palotáján dolgozik Lotz először együtt Ybl Miklóssal, s együttműködésük Ybl haláláig tart. Lotz freskói díszítik a Pesti Vigadó és a Nemzeti Múzeum lépcsőházát, az Egyetemi Könyvtár, az Andrássy úti Régi Műcsarnok, a Ferencvárosi templom, a Váci utcai Új Városháza, a Keleti pályaudvar, az Operaház, a Tudományos Akadémia, a Mátyás-templom, a Curia, az Országház és a Bazilika épületét.

Lotz Károly dolgozott Jakobey megeri műtermében, s Jakobey 1891-ben be-

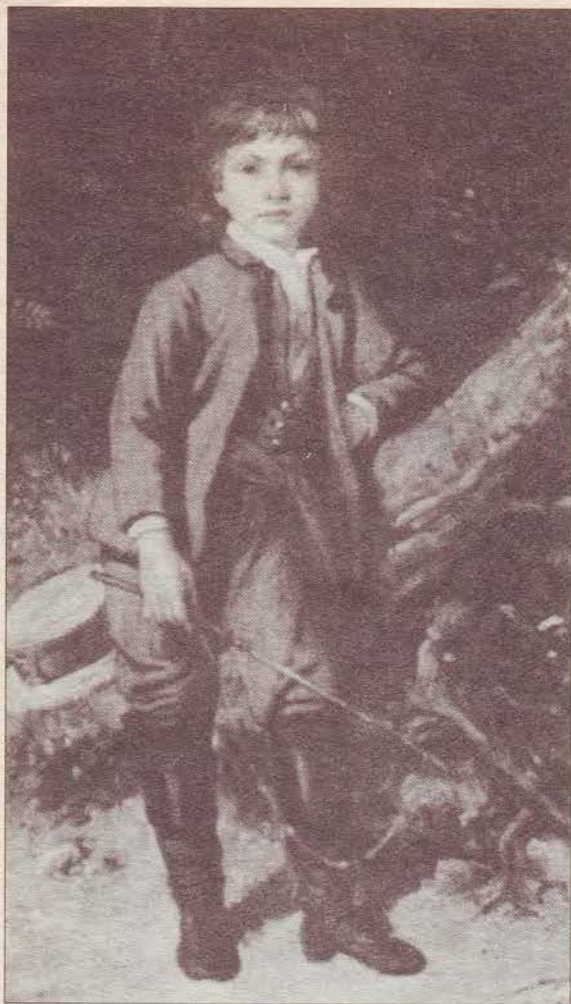

Lotz Károly önarcképe

következett halála után feleségül vette az özvegyet. Ennek a ténynek ismerete a műterem helyének felkutatásában alapvető fontosságú.

Tudnunk kell, hogy a kápolna az angolkisasszonyok nevű női szerzetesrend birtokában levő területen épült.

Negyedi-Szabó Béla és Weisz Sándor kiadásában, 1914-ben megjelent az Újpest Képes Almanach első száma, mely utcák szerinti felosztásban közli az egykori háztulajdonosok nevét és a házszámok (h) mellett a helyrajzi (hr) és betéti (bt) számokat is. A kutatás során kiderült, hogy az angolkisasszonyok (h: 54, bt: 1380) déli (Pest felé eső) szomszédja özv. Lotz Károlyné (h: 52, bt: 1381). Ez a felismerés korántsem jelenti, hogy megtaláltuk a műterem helyét, mert az újpesti házak jó részét az 1920-as évek végén átszá-

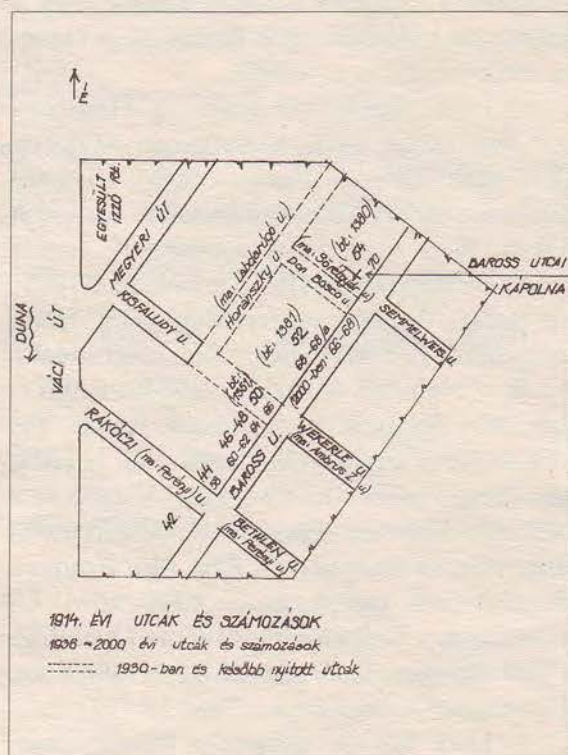
Jakobey-Lotz Viktor gyermekkorában

mozták, és az akkori Baross utca 52. sz. egyáltalán nem azonos a maival. Célszerűnek látszott a betéti szám szerinti azonosítás. Ehhez felhasználtam Bánhalmi Rezső 1937-ben kiadott Budapestkörnyéki ingatlannyilvántartás – Újpest című kiadványát. Az 1380-as betéti szám alapján kiderült, hogy a kápolna 1937-ben – és ma is – a 70-es házszámot viselte. Ennek déli szomszédságában azonban hiába kerestem az 1381-es betéti számot! Sem a 68-as, sem a 66-os, de még a 64-es házszám betéti száma sem azonos vele. Sőt. Az egész Baross utcában nem találtam ilyet. A legközelebbi azonosítható telek a 60–62. házszámú volt, amely 1914-ben a 46–48-as számot viselte. A következő házszám, az 58-as, már mint Rákóczi (ma: Perényi) utca jelenik meg. Ez azért figyelemre méltó, mert emlékezetünkbe idézi, hogy a kápolnától délre

özv. Lotz Károlyné idejében az első keresztutca a Rákóczi utca volt! A Kisfaludy utcát a forgalom előtt a Baross utcáig 1930-ban nyitották meg, s ezzel az egykori 50-es számú (bt: 1351), később 66-os számú tulajdon megszűnt. 1930 előtt a Kisfaludy utca a Megyeri út felől zsákutca volt, a szintén később nyitott Horánszky (ma: Labdarúgó) utcáig, ez a beépítési képből a mai napig látszik.

Az 1937-es nyilvántartásban a Kisfaludy utcán végighaladva a Megyeri úttól a Baross utca felé a páros (a Fóti út felé eső) oldalon az utolsó, házszám nélküli sarokteleknél végre megjelenik az 1381-es betéti szám, mely egykor a Baross utca 52., azaz Lotz Károlyné tulajdona volt, s 1937-ben már „Újpest város közönsége”-é. Az 1930-as évek végére tehető a Don Bosco (ma: Sörétygyár) u. megnyitása a Baross utca felől a Horánszky utcáig. Ekkor alakult ki a mai utcakép, így lett a kápolna telke saroktelek. Napjaink számozása az 1937-estől már alig különbözik.

A Jakobey-Lotz-féle műterem tehát a mai Baross u. 66–68. sz. ház és a Sörétygyár u. Baross utcai torkolatát magában foglaló területen lehetett. □

A térképet Iványiné Konrád Gizella rajzolta

DR. KERÉNYI ISTVÁN

Két dokumentum Berda József élettörténetéhez

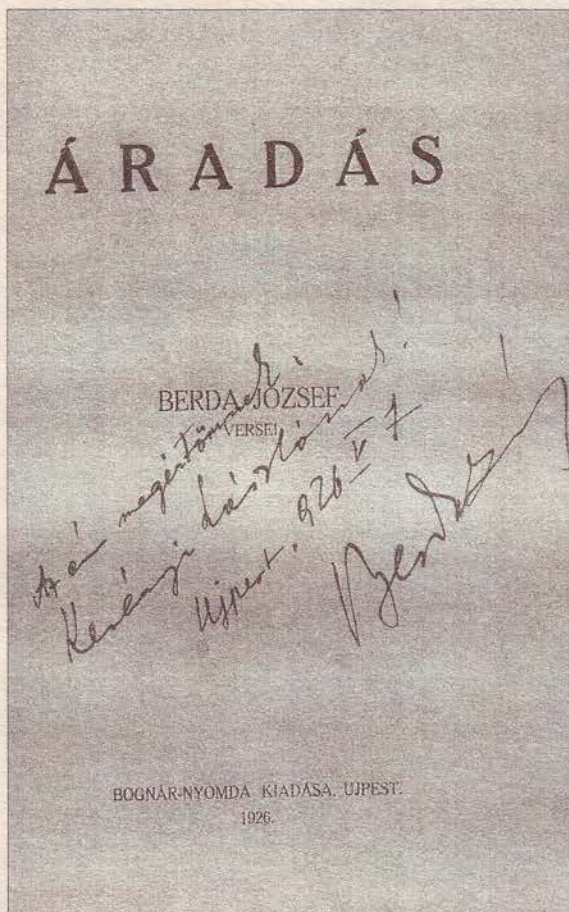
Berda József Baumgarten- és József Attila díjas költő húszévesen, 1922-ben költözött Újpestre. Ágy- vagy albérlő volt a Vörösmarty, Arany János, Templom, Dugonics, Irányi Dániel, Aradi utcában, majd 1932-től haláláig, 1966-ig a Szent Gellért utcában, a mai Berda József utcában.

Berda szűkebb és tágabb baráti körébe sokan tartoztak a városból. Közéjük sorolható Sudár Ernő nevű fényképész, aki 1923-ban létrehozta a Küzdő és Kezdő Írók klubját, ennek titkárává Berdát választották, a Könnyek útja c. antológia szervezői és munkatársai, az

Újpesti Napló szerkesztői, Negyedi Szabó Béla és Miklós Móric, akik először közöltek nyomtatásban Berda-verset, Az én anyám címűt 1922. december 31-én.

Berda barátainak tekintette azokat a kereskedőket, iparosokat, tisztviselőket, tanárokat, ügyvédeket, orvosokat, akik megvették a zömmel saját kiadásban és Újpesten megjelent versesköteteit is.

Ilyen barátja volt a költőnek dr. Kerényi László, 1922-től a városházán, a népjóléti osztályon dolgozó fogalmazó, a későbbi aljegyző, majd tanácsnok, 1939–43 között az elnöki ügyosztály vezetője, 1944–48 között a Vallás és Közoktatási Minisztérium felelős

munkatársa. Neki dedikálta 1926-ban az itt látható fényképet és az ugyanabban az évben közreadott első kötet, az Áradás egyik példányát.

Ennek a kötetnek külön érdekessége, hogy az előszót a szerzőnél alig egy évvel öregebb költő, az első könyvét, a Föld, erdő, Isten című verses gyűjteményét ugyancsak 1922-ben publikáló Szabó Lőrinc írta:

„Magyarországon, 1926-ban, irodalombarátok kiadják egy új költő verseit. Ez a nemes lelkeség – tekintet nélkül arra, hogy eredménye, mint irodalmi tett, mit jelent – ma oly meglepő, hogy megbecsüléssel és reménykedő örömmel kell fogadni.

Az új költő azonban, az újpesti Berda József, művészi szándékaival is jogot formál a közönség és kritika bátorítására (túl azon az egyéni kitüntetésen, amelyben a szerető megbecsülés részesítette verseit): ez az intellektuális, nyers és zilált, modern proletárlélek, amely a friss csírák és rügyek türelmetlenségével vágyik a fényre s fiatalosan szatirikus pesszimizmussal tartja vissza kiábrándultságát a kétségbeeséstől, színeiben mai termék, s az, ami benne, mint tartalom lerakódott: tisztulatlan kevertségében is kitűnő nyersanyag. Ez a tartalom, amint évek folyamán súlyosodik, természeténél fogva rendeződni fog s rejtelmes törvények szerint bizonyára láthatóbb körvonalakat, szilárdabb formát ölt. Ma még – én úgy látom – formátlan és frazeológiájában is ahoz a szélsőségesnek nevezett szellemi mozgalomhoz igazodik, amely az el-nem-mélyülés művészetének alkonyán hasznos munkát végzett rombolásával, sőt impulzív erejével negatívumait is jelentőssé tudta tenni. Indulásánál ilyen kapcsolat épp annyi veszélyt jelenthetne, mint előnyt, ha a költészetben nem a tehetség fejlődő, életképes ereje volna az úr, az az úr, aki csak akkor a legnagyobb és mindenható, ha engedelmes szolgájává tiporja a lázadó formát.

Van bronz, sár, homokkő, márvány, ezerféle nyersanyag, s valamennyiben ezer forma lehetősége alszik. Míg a művész készül, keres és dolgozik, főként a lelke, akarata és ígéretei iránt érdeklődünk. Mikor felébredt a

mű, lélekből a tökéletes vers: a művész fájdalomai és örömei helyett az alkotás lelkének varázsa kezd uralkodni rajtunk és a kész mű irányítja vissza, most már intenzívebben, érdeklődésünket a művész felé.

Adja isten, hogy Berda Józsefnek ezeket a verseit, amelyeket most nyilvánosság elé visz az irodalom áldozatkész szeretete, évek múlva, utólag, mint tehetséges ígéreteket kereshesse föl a művészet iránti érdeklődés.”

Szabó Lőrinc

Dr. Kerényi László és Berda József barátsága az évek múlásával tovább mélyült. Ezt tanúsítják a család birtokában lévő dedikált kötetek, versek, és ezt jelzik a levelek. A kettejük közti viszonynak és a korszaknak fontos dokumentuma az a levél, melyben a költő 1944 augusztusában Csorba Géza ügyében kéri miniszteriális barátja s nagybátyja, Mester Miklós államtitkár közbenjárását.

Csorba Géza ekkor 52 éves, nagy híré szobrász volt. Ő készítette el Ady síremlékét a Kerepesi temetőben, Az örök vándor címmel megalkotta Körösi Csoma Sándor emlékművét, ekkortájt dolgozott a 40 szoborból álló Magyar Pantheon egyes darabjain. Zsidó válása miatt azonban, akárcsak Radnóti Miklóst és Szerb Antalt, a munkaszolgálat réme fenyegette.

Csorba Géza relieffe Ady Endréről

Berda itt következő, betűhív leveléből a segíteni akarás, a kiállítás szándéka és a mindenkinek valamilyen formában környező veszély egyformán kiérezhető:

„Kedves Lacikám,

Csorba Gézától értesültem, hogy még nem kapta meg az ideiglenes mentesítő levelet, pedig most volna a legnagyobb szüksége rá, mert közben behívót kapott – romantikára. (Ami, úgy vélem, kissé mégis furcsa volna egy olyan előkelő rangú művésznél, aki immár a 60-ik életév felé közeledik.)

Tekintettel arra, hogy Csorba hivatkozott az ideiglenes mentesítő levél közeli kiadására – két heti haladékot kapott. Ebből majdnem egy hét letelt már. S tekintettel a fenygető terminusra – egy hét van még –, szeretettel kérlek; sürgesd ki valamiféleképpen az ideiglenes mentesítő levél gyors kiadását.

Egyébként itt közlöm Veled: Csorba Géza rendkívül meghatóan beszélt Rólatok. (Mester államtitkár barátunkról és Rólad.) Nagyon nagy sebet gyógyítottatok meg s higyjétek el: életetek egyik legemberibb s egyben legmagyarabb – a kettő természetes rokonságban van – cselekedete volt az, amit őérette vállaltatok.

Hiszem, sikerülni fog fáradozásotok.

Még egyszer köszönöm Néktek, hogy ennyire emelkedett szellemű magyarok és igaz emberek voltatok az egyik legnagyobb magyar szobrászművész: Csorba Géza ügyében!

Meleg baráti szeretettel köszönt mindkettőtöket:

Esztergom, 1944. aug. 11.

Berda József

BERDA JÓZSEF

Rémuralom: 1944

Borzalmas idők tanúi vagyunk, barátom:
szemünk előtt üli orgiáját az aljasság,
úgyannyira, hogy már-már azt kell hinnünk,
nem az Isten, bolondok kezében
van a sorsunk csupán!
S mit tehetsz mindez ellen?
Átkozódhatsz-káromkodhatsz csak,
hogy verje az Ég minden fergetege
ezt a förtelmes világot: fagyjon
meg minden gabonája, minden
szál gyümölcsfa, pusztítson el
a dögvész minden állati lényt, melynek
ehető húsa van még! Mert nem étel-ital,
csak korbács kell e kerge népességnek, mely
annyira megfélelkezett magáról, hogy
nem is tudja már, mi az emberség, holott
ezért jött volna a világra, mint Isten
képmására alkotott felsőbb teremtmény s nem
azért, amint a példa mutatja: enmagának is
gonosztevője legyen, megbélyegezve ezzel
a születés kegyelmét s a kort, melyről csak
szégyenkezve beszélhet majd a kései utód!

DR. KRISKA GYÖRGY

„Zöld szigetek” Újpesten

A Farkas-erdő életközösségei: fás társulások

A káposztásmegyeri lakótelep szomszédságában, a Megyeri út és a lakótelep mellett futó Farkas-erdő utca között terül el Káposztásmegyer legismertebb természeti értéke, a Farkas-erdő. 2000-ben itt tanösvény létesült az újpesti önkormányzat támogatásával, amelynek öt állomásán a Farkas-erdő jellegzetes fás és fátlan életközösségeivel ismerkedhetünk meg, képekkel illusztrált, információs táblák segítségével.

A terület fás társulásai korábban teljesen leégtek, ezért a mai Farkas-erdő már az ember erdőtelepítő munkájának az eredménye. Az erdő a Szilas-patak mellett haladó Óceánárok utcától a Káposztásmegyer II. lakótelepig húzódik, északi irányban. Közelítsük meg az erdőt déli irányból, az Óceánárok utca felől!

Az erdő szélén gazdag lágy szárú növényzetet találunk, amelyek közül az ernyős virágzatú növények dominálnak. Ilyen növény a tavasszal és nyár elején tömeges, apró fehér virágú *zamos turbolya* (*Anthriscus cerefolium*), amelynek levele megdörzsölve kellemes ánizsillatot áraszt. A növény zsege leveleit majonézes saláták készítéséhez is felhasználhatjuk. A gyakori gyomnövények, a *pásztortáska* (*Capsella bursa-pastoris*), a *tarsóka* (*Thlaspi* sp.), a *vadrepce* (*Sinapis arvensis*) mellett előfordul a nyár elején virító nagy, sárga virágú *bakszakáll* (*Tragopogon* sp.), amely elvirágzása után tenyérnyi bóbítát fejleszt. Ebben kicsiny „ejtőernyővel” rendelkező kaszattermések csoportosulnak, amelyeket a szél terjeszti mindenfelé. Az erdőbe vezető számos ösvény egyikén elindulva a fák lombátra alatt hamar eltűnnek a nagy fényigényű mezei virágok, és csak néhány, az árnyéket jobban tűrő lágy-szárú képezi az aljnövényzetet. Az út mentén tavasszal és nyáron gyakori a szálanként megjelenő, 1 méteresre is megnövő hagymaszagú *kányazsombor* (*Alliaria petiolata*). A növény a keresztesvirágúak családjába tartozik, ami

apró fehér virágának jellegzetes szerkezetére utal. A virág takarólevelei, a csésze- és szíromlevelek és porzók kereszt alakban állnak, ami főleg akkor szembeötlő, ha felülről nézünk a virágra. A növény levele dörzsölésre hagymaszagú. Sokfelé közönséges még a száraz erdők jellegzetes növénye, a *ragadós galaj* (*Galium aparine*), amely a szárát borító apró tüskék miatt könnyen beleragad ruhánkba. Ahol nem záródik teljesen az erdő lombkoronaszintje, főleg a fekete bodzával tarkított részeken, ott tavasszal és nyár elején egy kis virágú szegfűféle, a *tyúkhúr* (*Stellaria media*) és a már megismert zamos turbolya alkot összefüggő gypeszőnyeget, amit később különböző fűfélék váltanak fel. A lomberdős részeken tavasszal az aljzaton itt-ott *kónya sárma* (*Ornithogalum boucheanum*) virágzik. A legszebb telepeit a Káposztásmegyer I. lakótelep utolsó házaival egy vonalban találjuk. Ezt a hagymás, zöldes virágú liliumfélék kónya madártejnek is nevezik. A zöld virágú növények 20-30-as csoportjai impozáns látványt nyújtanak a fák közötti tisztásokon. A kónya sárma mellett az *ernyős madártej* (*Ornithogalum umbellatum*) fehér virágai is megjelennek áprilisban, májusban. A fák közül az egész Farkas-erdőben a *nyugati ostorfa* (*Celtis occidentalis*) a leggyakoribb. Ez a fa észak-amerikai eredetű, de ma már Magyarországon is sokfelé él elvadulva. Levelének széle fűrészes, termése barnáspiros, vékony húsú. Az idősebb fák kérge szürke és mélyen barázdált. A nyugati ostorfa nagy tűrőképességű, ezért gyakran sorfának is ültetik. Újulata, az idős, nagy termetű fák árnyékában fejlődő ostorfacsemeték az erdőben sokfelé szinte áthatolhatatlan cserjeszintet képeznek. Az erdő másik gyakori fafaja az *akác* (*Robinia pseudo-acacia*), amely a *zöld jubarral* (*Acer negundo*) és a *korai jubarral* (*Acer platanoides*) alkot elegyes erdőrészeket. A szurdok erdők jellemző fájával, a *hegyi jubarral*

(*Acer pseudoplatanus*), a mezei jubarral (*Acer campestre*) és az észak-amerikai eredetű lepényfával (*Gleditsia triacanthos*) is több helyen találkozhatunk az erdőben. A Farkas-erdőben elszórtan terebélyes csertölgyek (*Quercus cerris*) élnek, míg a bokorerdős részekben a kocsányos tölgy (*Quercus robur*) a gyakori.

A cserjeszintben itt-ott megjelenik az áprilisban, májusban virágzó kétbibés galagonya (*Crataegus laevigata*). Ez az üde lombdőkben élő növény ősszel hozza piros terméseit. A cserjeszint gyakran előforduló képviselője még a fekete bodza (*Sambucus nigra*) és a zöld juhar. A zöld juhart jellegzetes, 3-5 levélkéjű szárnyas leveleiről és az ősszel az ágakról csomókban lecsüngő szárnyas termésekről ismerhetjük fel. A felismerést segíti még az is, hogy az ez évi hajtások élénkzöldek és fiatalon hamvasak.

Az erdőben északi irányban tovább haladva a sűrűbben záródó részekben az erdei talajt vastag avartakaró borítja. Itt a szerteszét heverő, korhadó fatörzsek és a dús avar gazdag talajlakó élővilág fennmaradását biztosítja.

Mind az avar mélyebb rétegeit, mind a már régóta korhadó fatörzseket teljesen átszövik a fehér gombafonalak, amelyek az elhalt szerves anyagokat bontják le ásványi anyagokká. Nedves időben, főleg ősszel a

felszín fölé emelkedő termőtesteket fejlesztene, így mindenki számára láthatóvá válik jelenlétük. A fatuskókon ősszel gyakori a mérgező sárga kénvirággomba (*Hypholoma fasciculare*) és a lepketapló (*Trametes versicolor*), de a csapadékosabb, meleg őszi időben az ehető molyhos tinóru (*Xerocomus subtomentosus*) és a nagy őzlábgomba (*Macrolepiota procera*) is megjelenik az erdő déli részén. A gombáknak különösen kedvező meleg, nedves időben a Farkaserdő utcától nem messze az erdő sűrűjében nagy gyilkos galóca (*Amanita phalloides*) telepei emelkednek ki az avarból. Ez a gomba nevének megfelelően végzetes mérgeket tartalmaz az ember számára. A különleges alakú gyakori csillag-gomba (*Geastrum sessile*) is megjelenik itt-ott a nedves avaron.

Az erdőben északi irányban továbbhaladva kisebb erdeifenyvesek következnek. Itt a sűrűn elhelyezkedő erdeifenyők (*Pinus sylvestris*) és feketefenyők (*Pinus nigra*) egész évben csak kevés fényt engednek az aljzatra, ezért a fenyvesek lágyszárú- és cserjeszintje is szinte teljesen hiányzik. Nemcsak a fényhiány, hanem a vastag tűlevéltakaró is gátat szab a lágyszárú növények megtelepedésének. A fenyőkről folyamatosan hulló tűvelél lebontását a benne felhalmozódó gyanta akadályozza meg.

(Folytatjuk...)

Nyugati ostorfás a Farkas-erdőben

HIRMANN LÁSZLÓ

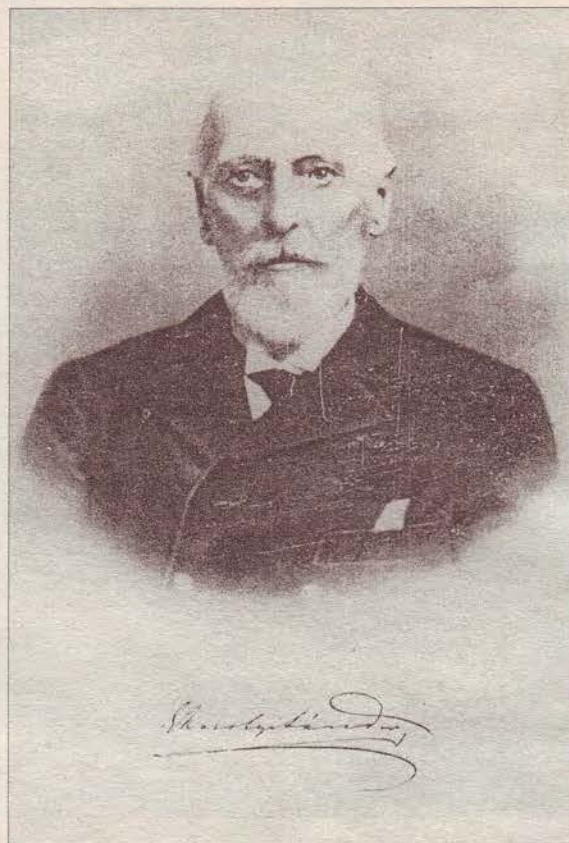
Gróf Károlyi Sándor

Az Újpestet alapító Károlyi István gróf emléke kissé elhomályosítja fia, Sándor gróf alakját. Ennek talán az az oka, hogy a kórházalapító, mecénás gróf még a hallgatag mágnásként jellemezhető atyján is túltett szerénységben, puritán életvitelben, a reflektorfény kerülésében. Jellemző, hogy mikor 1942-ben megjelent Károlyi Sándor máig egyetlen életrajza, annak írói nem találtak megfelelő portrét, fényképet könyvük illusztrálásához, csupán egy csoportképről kinagyított felvételt publikálhattak.

Gróf Károlyi Sándor 1831. november 10-én született a család Zöldfa (ma: Veres Pálné) utcai palotájában. Atyja második házasságából származott, édesanyja gróf Esterházy Franciska volt. Ifjúkoráról kevés adat maradt fenn, bár nyilvánvaló, hogy gondos nevelésben részesült. Kifinomult ízlésre, széles körű műveltségre tett szert. A pesti piarista gimnáziumban érettségizett. Apja reformkori kapcsolatrendszere, a fői birtokon megforduló jeles személyek valamennyien nagy hatást gyakoroltak az ifjú grófra. Az általuk elvetett mag az 1848-as szabadságharc idején hozott bőséges termést. A mindössze tizenhét éves ifjú Károlyi lelkesen csatlakozott az apja által alapított huszárezredhez, ahol főhadnagyi rangot ért el. A komáromi erődben szolgált, amelynek parancsnoka, Klapka tábornok több ízben is elismerően ír emlékirataiban legifjabb tisztjének vitézségéről. A szabadságharc bukásakor Sándor gróf – a komáromi várvédőkkel együtt – menlevelet kapott, amelynek birtokában külföldre távozhatott. A párizsi emigránsok köréhez csatlakozva gróf Batthyány Kázmér és a lengyel Czartoryski társaságában vett részt a diplomáciai tevékenységben, amely a legázolt Magyarország helyzetén kívánt változtatni. A számkivetés éveit Ferenc József 1854. évi házasága alkalmából hirdetett amnesztia szakította meg. Károlyi hazatérhetett, és egy ideig pénzügyeinek rendezésével, birtokainak felvirágoztatásával foglalkozott. A fői birtok ez idő tájt újra a magyar politikai elit

találkozóhelye lett. Podmaniczky Frigyes báró – aki korábban maga is a Károlyi huszárezrednél szolgált – Egy régi gavallér emlékei c. munkájában hálásan emlékszik vissza arra a vendégszeretetre, amelyben az idős István gróf és fia részesítették. Az 1860-as évektől Károlyi Sándor bekapcsolódott a politikai csatározásokba is. Az 1861-es országgyűlésen a radikális Teleki-féle Határozati Párthoz csatlakozott. Az ekkor mindössze 30 esztendőes gróf később mérsékeltebb politikai nézeteket vallott. Széchenyi politikai elveit követve tehetségét elsősorban a hazai mezőgazdaság fejlesztésének szolgálatába állította. 1879-ben vezényletével bontott zászlót az agrárius mozgalom a székesfehérvári gazdakongresszuson. Számos hozzá hasonlóan gondolkodó arisztokratával, Zichy Jenő, Széchenyi Pál grófokkal együtt tervbe vették a dualista Magyarország mezőgazdaságának porosz típusú fejlesztését. Károlyi élen járt

a jó példával, birtokainak modernizálásával. 1881-ben a kormányzó Szabadelvű Párt tasnádi kerületi képviselőjeként az országgyűlés tagja lett. 1884-ben azonban az eszterházi mandátum birtokában már a mérsékelt ellenzék, gróf Apponyi Albert körében találjuk.

1881-ben az agglegény gróf magán-életében is változás állt be. Oltár elé vezethette Ede bátyja özvegyét, gróf Kornis Clarisse-t. Ugyan házasságuk gyermektelen maradt, de mindvégig gyengéd kapcsolat fűzte össze őket.

Házassága után sem változtatott megszokott napirendjén. Korán kelt fóti kastélyában, szerény reggelijét követően négyes fogatán behajtatott Esterházy utcai palotájába. Kilenc óráig birtokainak ügyeivel foglalkozott, majd a nap hátralévő részét a közügyeknek szentelte. Dolgozószobájában egymásnak adták a kilincset politikusok, pénzemberek, közéleti személyiségek. Országos tevékenységéből kiemelkedik a Pest Vármegyei Hitelszövetkezet megalapítása (1886), a Magyar Gazdaszövetség létrehozása (1896) és nem utolsósorban a Hangya szövetkezeti hálózat megteremtése (1898). Ez az európai szinten is úttörő intézmény sikerrel valósította meg a termelő, értékesítő és fogyasztói szervezetek modelljét. Számos parasztgazda köszönhette a Hangyának, hogy az amerikai farmerek mintájára fellendíthette gazdaságát.

Mi újpestiek elsősorban azokkal a közintézményekkel kapcsolatban emlegetjük gróf Károlyi Sándor nevét, amelyek alapításában tevékenyen részt vett. Feleségével együtt hívta életre az Első Budapesti Gyermekmenhely Egyletet, megalapítva a Clarisseum intézményét. Ehhez hasonlóan szervezte meg a fóti gyermekmenedékházat, ahol a Páli Szent Vincéről elnevezett nővérek ápolták az árva gyermekeket. 1879-ben, a szegedi árvíz idején ingyenkonyhát működtetett a városban. 1892-ben Vörösmarty Fóti dal c. költeménye megírásának fél évszázados jubileumán felújíttatta a Fáy-présházat, ahol a mű először elhangzott. Tovább csinosította a fóti családi kastélyt és az apja által Ybl Miklóssal építtetett templomot. Jelentős adománnyal járult hozzá az újpesti Egek Királynéja templom 1881. évi felépítéséhez.

Az általa adományozott Csokonai utcai házban jött létre az újpesti Katolikus Legényegylet is. Legjelentősebb alapítása azonban minden bizonnyal az újpesti kórház, amely ma is a nevét viseli. 1895-ben nyitotta meg a kapuit, egyszerre nyolcvan-száz beteget volt képes ellátni. A szintén Ybl által tervezett épület kora legmodernebb egészségügyi intézménye volt.

Gyakorlati tevékenysége mellett nem törpül el elméleti munkássága sem. Terménykivitelünk és a vízi utak (1881), Néhány szó a magyar munkáskérdésről (1895), A telepítés kérdéséhez (1900) c. műveiben részletekbe menően fejtegette ki a hazai gazdaság fellendítéséről formált nézeteit.

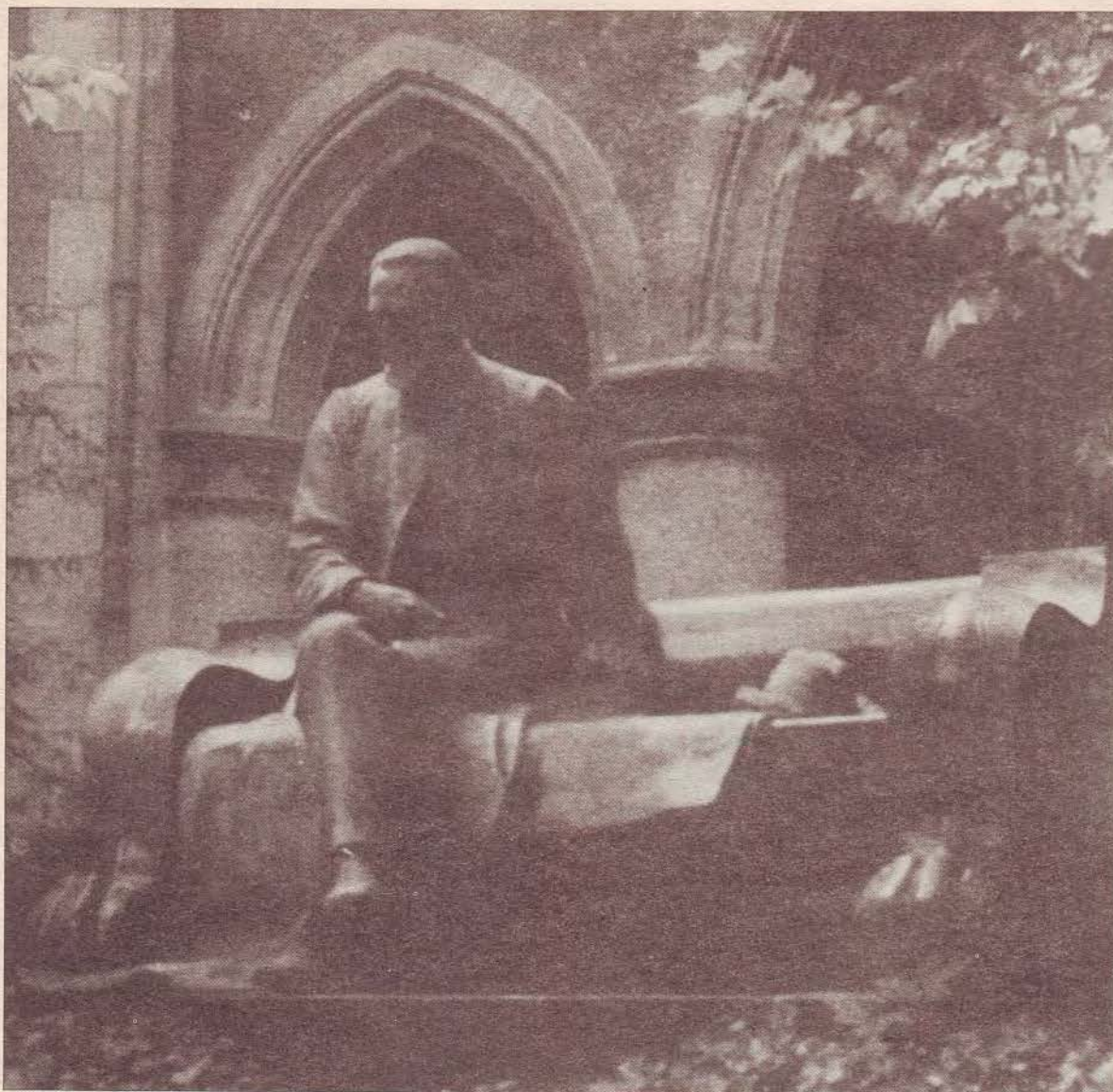
Tevékenysége elismerést váltott ki a legmagasabb körökben is. Annak ellenére, hogy a dualizmus ellenzéki politikusa volt, Ferenc József 1882-ben belső titkos tanácsosává nevezte ki. 1885-ben az édesapja által alapított Szent István Társulat elnökévé választották, majd 1900-ban a legrangosabb kitüntetés, az Aranygyapjas Rend birtokosa lett. Tagja volt az országgyűlés főrendi házának, a Magyar Tudományos Akadémiának.

A számtalan elismerés és a felé áradó hála ellenére élete végéig megmaradt visszahúzódo, méltóságteljesen szerény filantrópnak.

Idős korában eluralkodott szervezetén a gyötrelmes betegség, az asztma. Ezért az év nagy részét, novembertől márciusig a francia Riviérán, Mentonban töltötte. 1905 őszén a köszvény okozta fájdalmak már tolokocsihoz kötötték, de szellemi frissessége mindvégig megmaradt. Végrendeletében örököseül unokaöccsét, gróf Károlyi Lászlót nevezte meg.

Legyengült szervezete nem tudott megbirkózni a meghülés okozta légsőhuruttal, 1906. április 24-én szerettei körében hunyt el. Testét végakarátának megfelelően hazaszállították, május 4-én a fóti családi kriptában temették el. Koporsója a gyászszertartás alatt '48-as fehér tiszti köpenyén nyugodott, mellette piros bársonypárnán a kardja feküdt.

Károlyi István gróf emlékét márványtábla őrzi Újpesten, az általa alapított kórház falán.

Gróf Károlyi Sándor szobra a városligeti Vajdahunyadvár udvarán

Gróf Károlyi Sándor emlékére ez ideig nem emeltek szobrot Újpest területén, ezzel a gesztussal még adós a hálás utókor. Ugyanakkor közel száz éve, 1908. október 21-e óta látható Stróbl Alajos szobrászművész alkotása, Sándor gróf ércalakja a Vajdahunyad váraként közismert városligeti épületegyüttes udvarán.

A szobrot megrendelő és állíttató bizottság Károlyi gróf halálát követően rövidesen megalakult. Tagjai között olyan kiváló személyiségek voltak, mint gróf Apponyi Albert, gróf Bethlen István és nem utolsósorban gróf Károlyi László, Károlyi Sándor

örököse. A bizottság által előteremtett 60 000 korona fedezte a szoborállítás költségeit. Az ünnepélyes leleplezésen képviseltette magát az országgyűlés, a Wekerle-kormány, 12 ország agrárszövetségei küldtek koszorút a talapzatra. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter avatóbeszédében így indokolta a helyszínválasztást: „A szobor környezete pedig a Mezőgazdasági Múzeum, mely dióhéjban Magyarország újabb gazdasági haladását és fejlődését tünteti föl. Károlyi Sándor grófnak erős jogcíme van ahhoz, hogy szobra itt legyen elhelyezve, mert ami haladásunk és fejlődésünk az újabb korban mutatkozott, abból a maga részét Isten és ember előtt becsületesen kivette.” □

A „grófi” úton végig

– *Városalapítónk, gróf Károlyi István egyenes ági leszármazottja Károlyi László. Tőle kérdezem, miként élt a nagy előd emléke a családban?*

– Igazából nem sokszor került szóba Károlyi István. Más családokban sem emlegetik naponta az ük- vagy szépapákat. Az ő szelleme benne volt a levegőben: fiait s azok a fiaikat hasonló erkölcsi értékrendben nevelték, így életünk során gondolkodásának hatásával tettekben találkoztunk. Újpesttel kapcsolatban sem változott a gondoskodás, a figyelem. Példa erre Károlyi Sándor vagy nagyapám, Károlyi László tevékenysége is. Ugyanígy apám is kötelességének érezte a törődést a birtokhoz immár nem olyan szorosan kapcsolódó várossal szemben is.

– *Gróf Károlyi László 1944-ben, 13 évesen történelmi kényszerűségből hagyta el anyjával és nagyon fiatal testvéreivel együtt Magyarországot, hogy ezután több mint ötven évig külföldön élje életét. A fői birtokon töltött gyermekévek emlékei most, hogy már több éve hazatelepült, ismét felelevenednek. A fői kastélyban bérelt lakásából gyakran járja be lóval vagy járművel a hajdani birtokot, s fedezi fel az azóta alaposan megváltozott környezetet. Mi jut eszébe először, ha a régi Újpest kerül szóba?*

– Ötéves korom óta lovagolok, napjaimat a tanuláson kívül kedvenc pónimmal, Dorkával töltöttem legszívesebben. Szerettem bebarangolni lóháton a birtok közel eső részeit. Gyakran lovagoltam be az úgynevezett „grófi” úton (kb. a mai Baross utca fői irányban meghosszabbított vonala) a káposztás-megyeri majorba (ma: Fői út 56.). Itt volt az ország egyik legmodernebb tehenészete. Az állatok tartása a korszerű holland rendszerben folyt, de a fejést kézzel végezték az asszonyok, lányok. 1940 után alkalmazták először az elektromos fejőgépeket. Ez a majorság egy nagybirtok részét képezte. Takarmányt is termeltek, hiszen a teheneknek kellett az élelem. Főleg kézi erővel művelték a földeket. Egy kormányrendelet szerint csak egy traktort vagy gépegyüttest működtethettek 5000 holdanként, azért, hogy a Trianon után kenyér nélkül maradt 1 millió fős agrármunkásságot foglalkoztatni lehessen. Nálunk is a kevés földművelő gép mellett magyar szürke marhák igába vonásával szántottak, arattak. 1944-ben én is segítettem az aratásnál a földeken. Apám ragaszkodott ahhoz, hogy minden birtok körüli munkát meg kell tanulni.

A 140 ha-os fői park déli részén lévő „Koleszár” kapun – melyet vadászunk után neveztünk el, aki ott mint portás is működött

A régi „grófi út” az 1930-as évekből

– jutottunk ki a grófi útra, amely egyenesen Újpestre vezetett, beletorkollva a mai Árpád útnak a Váci út előtti egyik legutolsó nagyobb kanyarába, a mai Baross utcába. A fóti park keleti részén – a mai tsz-major mellett – egy üvegházak virágkertészetünk működött. A háború alatt a bombázások után mindig pótolni kellett az eltört üvegeket. A főkertészünk nagyon akkurátus ember volt, egy alkalommal, mikor éppen üveget javítottak, szemtelenül megkérdeztem, miért pótoljuk ezeket, hiszen este majd jönnek az angol-amerikai bombázók, és úgyis kitörnek megint. A főkertészünk kioktatott, és ezt kérdezte, „hát maga miért eszik, ha újra megéhezik”?

– *Újpest meglehetősen önálló életet élt. Milyen volt a kapcsolat az alapító leszármazottai és a település között, hogyan értesültek a várossal kapcsolatos eseményekről?*

– Újpest mindig szerepelt a családi beszélgetésekben. Sok újpestivel volt közvetlen kapcsolatunk. Dr. Fadgyas András képviselő például minden héten vendégünk volt. Lovát itt tartotta az istállónkban. Rendszeresen részt vett a nagy őszi falkavadászatainkon. 1941-ben, amikor munkaszolgálatra besorozták, még eljött elköszönni. Azóta sem tudjuk, mi lett vele. Szoros kapcsolatot tartottunk dr. Sándor Istvánnal, a Károlyi Kórház igazgatójával is, őt a háború alatt sikerült elbújtatnunk. Személyes emlékem, hogy ezen a helyen vették ki a mandulámat, úgy hatéves korom tájékán.

Evente kétszer, tanév elején és végén apám, anyám és én ellátogattunk a Clarisseumba. Megnéztük a kézimunkákból készített kiállítást, az iskolát és az ünnepséget. Némelykor nagyanyámmal még külön is elmentem. A diáklányok hozzánk is ellátogattak, Fótra. Énekeltek, táncoltak, műsort adtak néhány alkalommal.

– *Az előbb vadászatot említett, hol, hogyan zajlottak ezek?*

– Hubertus napján, november 3-án, a káposztásmegyeri síkon volt a találkozó az év utolsó nagy falkavadászataira (lovassal vadászataira), melyeket ősszel tartottunk az újpesti, alagi, fóti, mogyoródi és csomádi térségben. A meghívott lovasok között sok első világháborús katonatiszt volt, hon-

védtszti egyenruhában, mellükön összes kitüntetésekkel. A volt Károlyi huszárezred tisztjei is jelen voltak, és jómagam is, Dorka lovammal. Felügyeletemet Csatlós főlovászmesterünk látta el. A kormányzó is mindig részt vett a Hubertus-napi falkavadászatokon, és emlékszem, hogy egy alkalommal édesanyám bemutatta neki Csatlóst, akivel kezét fogott, miután bemutatkozott, mint Horthy Miklós. A Dunakeszi felé menő vasútnál legtöbbször bajom lett Dorkával. Lovam félt az alagúttól, néhányszor le is dobott. Emlékszem egyszer, amikor éppen Hubertus napján így leestem, Dorka egyedül érkezett vissza fóti istállónkba. Ekkor a kastélyban már folyt a hagyományos Hubertus-napi bál, a személyzet nem merte szüleimet értesíteni. Ekkor Csatlós Robival, apám nagy író lovával jött ki keresni, és késő éjjel alva megtalált a mai Alagi Major vicinális állomásával határos szántóföld mellett. Felemelt a nyeregbe, maga elé ültetett, és így hozott haza a kastélyba. Ezeken a falkavadászatokon Újpest néhány személyisége is rendszeresen részt vett, például a már említett dr. Fadgyas is. A grófi úttól keletre, az akkori újpesti házakkal már határos kis akácerdőben lőttem életem első őzbakját.

– *Egy gyermek számára a sport és a vadászat nagy élmény és szép emlék is egyben. De az ifjú grófnak tanulnia is kellett. Hol, hogyan végezte iskoláit?*

– Negyedik elemiben, 1939–40-ben kezdtem az iskolát. Apám egy angyalföldi iskolába íratott, valahol a mai Duna Plaza környékén volt az iskola. Azért kellett odajárnom, hogy megismerjem a proletárgyerek életét, s hogy ne kivételezzem velem,

A palotai erdő mögötti uradalom

így nem újpesti vagy fóti intézményt választott. A nevelőmmel együtt, aki otthon foglalkozott velem, és szintén tanított abban az iskolában, minden reggel hatkor mentünk a vicinálissal, majd villamossal az iskolába, és kora délután vele érkeztem haza is. Minden nap végigmentünk az Árpád úton, majd a Váci úton. Elnéztem a gyarakat, bérházakat, rendezett udvarokat, és elképzeltem, milyen lehet itt az élet, hogyan élhetnek itt a gyerekek. Mindennap felfedeztem valami újat. Az elemi elvégzése után, 1944-ig, 4 évre Pannónhalmára kerültem gimnáziumba.

– *A háború bizonyára közvetlenül érintette önt is, sok kellemetlen élményt hagyva maga után. Elmondana néhányat?*

– Gyermekeként inkább kíváncsian, mint félve éltem át a korszakot. 1944. március 20-ig itthon nem éreztük a háborút. Ezután a bombázás már közvetlenül a fővárost érintette. Az angol–amerikai bombázók nemcsak ipari részeket, de lakóterületeket is pusztítottak. Így Újpesten is nagy pusztítást okoztak. Kétszer naponta, nappal és éjjel is visszatértek a gépek, hogy leszórják bombáikat. Az éjjeli légvédelmi pincénkben töltöttem, melyet 1944. március 20-a után hoztunk létre a fóti kastély alatt. A bombázás minden éjjel 11 órakor kezdődött, és egyig, fél kettőig tartott. Nappal Dorkával többször felmentem a Somlyóra, és onnan néztem Újpest szőnyegbombázását. Először csak a füstöt láttam, majd később hallottam a robbanások hangját. Aztán figyeltem az Újpest és Rákospalota felett kibontakozó légicsatákat. Láttam, ahogy magyar vadászgépeink megtámadták a szövetséges gépeket, és ujjongtam, amikor pilótáinknak sikerült megtizedelni az ellenséges gépeket. Magyar gépek is áldozatul estek. Volt eset, amikor pilótáinknak sikerült zuhanó gépeikből kiugrani, és rá egy órára új géppel megint felszállni a behatolók ellen. A bombázások után anyámmal és apámmal néha elmentünk megnézni a pusztítást. A magyar vadászgépek, a légvédelmi ütegekkel együtt, melyeket a honvédség a környéken felállított, sokszor kiszorították az angol–amerikai bombázókat a város felől, és ekkor, hogy azok megkönnyebbüljenek, Újpest és a Koleszár kapu közötti földekre szórták bombáikat. A város és a birtok közötti területet szinte teljesen letarolták. Sok-sok évvel ezután, amikor

anyámmal megint találkoztam, ő mesélte, hogy mikor 1945-ben Magyarországra visszatért, és a már államosított kastélyba, otthonába kegyesen beengedték, olyan pusztaság fogadta, hogy a második emeleti volt szobájából, ahol én is születtem, ellátott Újpestig. Az 1944–45-ös időszakban a legtöbb fát Fót és Újpest között, télen a fagyoskodó lakosság vágta ki.

– *Az élet nem állt meg akkor sem. Volt-e szórakozása egy ifjúnak ebben az időben?*

– Az élet ment tovább. Anyám, budapesti ápolónői tevékenysége mellett, ha nem volt légitámadás, együtt lovagolt, vadászott és falkázott velem az Újpest és Fót közötti földeken is. Apám próbálta menteni, amit lehetett, de emellett, ha csak tudta, járta erdeit, földjeit, és próbált vigyázni embereire, alkalmazottaira. De nem engedett semmit az országból kivinni. Nagybátyám, Jankovich gróf (apám húgának férje) jó barátja volt Aschner Lipótnak, a Tungsram gyár vezérigazgatójának. Mikor Aschnert 1944-ben elhurcolták, Jankovich lett a gyár kereskedelmi igazgatója. Nagybátyám szorgalmazta a gyár sportéletének folytatását a bombázások alatt is. Vízilabdacsapatot szervezett. Az edzéseket és a meccseket az újpesti – a mai Megyeri csárdától délre fekvő Duna-parti – fürdőtelepen tartották. Néha jártunk meccset nézni. A háború nekem nemcsak a borzalmakat, hanem ifjúságom egy részét is jelenti. Megtanultunk együtt élni vele, megpróbáltuk túlélni, és segíteni a nálunk szerencsétlenebb honfitársainkon. □

Majorsági épület

(A felvételeket az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.)

Hagyományaink őrzői

Tízéves jubileumról emlékeztünk meg a Budapesti Honismereti Társaság közgyűlésén, amely május közepén a Budai Királyi Palotában, a Budapesti Történeti Múzeum Királypincéjében került megrendezésre. Az egyesületi formában működő civil szervezetet 1991-ben a főváros és elődtelepülései, a szűkebb és tágabb haza hagyományainak, történetének, értékeinek megismerését, megismertetését, őrzését és gyarapítását felvállalók hozták létre, az országos hatókörű Honismereti Szövetség fővárosi szervezeteként. Alapítói a budapesti kerületek lokálpatriótái, valamint a „szakma” elkötelezett tagjai – történészek, levéltárosok, könyvtárosok, muzeológusok, néprajzosok – voltak. Kezdetben a Csepeli Helytörténeti Gyűjteményben, az évtized közepétől a Ferencvárosi Evangélikus Egyházközségben volt a székhelyünk, 1999-től az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bejegyzett hivatalos központunk. Székhelyünknek egy adott kerületbe helyezésével az ottani kiemelkedő helytörténeti tevékenységet ismerjük el, és jelenlétünkkel is segítjük a főváros egészében való népszerűsítését. Újpesten a városrész helytörténeti gyűjteményének jelentőségéhez méltó körülmények közé helyezése – ez Újpest önkormányzatának érdeme – és az Újpesti Városvédő Egyesület megítélésünk szerint országos szinten is példamutató tevékenysége együttesen indokolta döntésünket.

Hazánkban önálló, bejegyzett civil szervezetként 19 megyei és a fővárosi honismereti társaság működik. A megyei és fővárosi szervezetek delegált képviselői tagjai a Honismereti Szövetség elnökségének. Átlagosan kéthavonkénti üléseken tájékoztatást adnak végzett munkájukról, egyeztetik a közös tevékenységeiket. A honismeret, helytörténet országos népszerűsítését segíti a több mint negyed százada, évente hatszor megjelenő Honismeret című folyóirat.

A Budapesti Honismereti Társaság kezdetben képviseleti alapon működött, közgyűlésére a fővárosi kerületek delegálhatták képviselőiket. Később, az alapszabály módosítását követően tagjai saját jogukon vehettek részt a közgyűléseken, közvetlenül bekapcsolódva a korábban csak a kerületi küldötteket érintő információs hálózatba. A két közgyűlés közti tevékenység operatív szervünk, az elnökség irányítása és ellenőrzése alatt folyik. Egyesületünk kezdetektől fogva a kerületi helytörténeti gyűjteményekre, múzeumokra és a fővárosi nagy közgyűjteményekre (Budapesti Történeti Múzeum, Budapest Főváros Levéltára, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) támaszkodva végezte munkáját. Lehetőségeink határain belül törekedtünk a honismeret, a helytörténet ügyével foglalkozó kerületi civil szervezetek munkájának támogatására, segítésére. A Fővárosi Bíróság 2000 márciusában egyesületünket közhasznú társadalmi szervezetté nyilvánította.

Tízéves tevékenységünk során több jelentős kezdeményezéssel segítettük az egészséges lokálpatriotizmus kibontakozását. „Kettős tükörben az oktatás” címmel 1994-ben országos pályázatot írtunk ki. Egy első, egy második és két harmadik díj átadására került sor a pályázat 1995. évi ünnepélyes eredményhirdetésén. Az Újpesti Városvédő Egyesülettel közösen 1998-ban megszerveztük az első fővárosi helytörténeti fórumot, melyre az Újpesti Polgárcentrumban került sor. Közgyűlésünk állásfoglalása alapján egy állandó fővárosi helytörténeti „fórum” létrehozását kezdtük meg egy kiadvány (hírlevél/híradó) előkészítésével. Napjainkig a „Városunk – Budapesti Honismereti Híradó” tizenegy száma került ingyenesen a főváros összes kerületében az érdeklődők kezébe. Az 1998 márciusában megjelent első számunk jelentős tömeg-

kommunikációs és szakmai visszhangot keltett – ennek köszönhető, hogy pályázati úton és a kerületi önkormányzatok önzetlen támogatásának köszönhetően a kiadás finansziális háttere újra és újra előteremtődött. Újpesti kapcsolódásként említhető, hogy első, referenciaszámunkban helyet kapott az Újpesti Városvédő Egyesület tevékenységét bemutató tájékoztató és az újpesti Lebstück Máriának, az 1848–49. évi szabadságharc egyetlen női huszártisztjének életútját felvázoló írás. Az első szám óta lényegében változatlan rovat-szerkezetű a kiadványunk: aktuális jubileumok, történetek, jelentős személyiségek bemutatása, kerületi kiállítások, könyvszemlék, bibliográfia, a kerületi helytörténeti gyűjtemények főbb adatai alkotják a lap mindenkor gerincét.

Rendszeresen közreműködtünk a Magyar Nemzeti Múzeum, a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Honismereti Szövetség által közösen meghirdetett országos középiskolás művelődéstörténeti vetélkedőkben, a fővárosi döntők előkészítésével és lebonyolításával. A kétevenként megrendezésre került vetélkedőkön (pl. Emese álma, Márciusi Ifjak, Felkelt a napunk...) több száz fővárosi középiskola egyenként háromfős diákcsoportjai számára volt lehetőség nemes vetélkedés keretein belül felkészültségük összemérésére. Egy alkalommal felvállaltuk a közép-magyarországi re-

gionális döntő kivitelezését is – erre annak idején a Néprajzi Múzeum dísztermében került sor.

Tíz év alatt a Honismereti Szövetség több kitüntetéssel díjazta tagjaink kiemelkedő munkáját. Egy Bél Mátyás díj, két Honismereti Munkáért emlékérem, tizenöt Honismereti Emléklap tükrözi Budapest helytörténeti munkájának országos elismerését. Újpesti tagjaink közül 2000-ben a székesfehérvári Honismereti Akadémián az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény vezetője, Szöllősy Marianne vehetett át Honismereti Emléklapot. Idén a kecskeméti Honismereti Akadémián – a Budapesti Honismereti Társaság felterjesztése alapján – Kadlecovits Géza, az Újpesti Városvédő Egyesület ügyvezető alelnökeként végzett tevékenységéért ugyanebben a kitüntetésben részesült. Az említett, július 2–6. közötti XXIX. Honismereti Akadémia a „Társult népek a Szent István-i államban” témakörre szerveződött. Szeptember 20–23-án kerül sor a VI. Országos Diák Honismereti Konferenciára (helyszín: Győr; témakör: műemlékvédelem, népi műemlékek), és Szegeden rendezik meg a III. Iskola és Honismeret Konferenciát (október 12–14-én; témakör: a helytörténet oktatása felsőfokú intézményekben). A felsorolt szakmai rendezvényeken való részvétel feltételeiről székhelyünkön lehet érdeklődni.

Felhívás

Keressük azokat az általános és középiskolás fiatalokat, akiket érdekel Újpest története, és szívesen látnák viszont írásaikat lapunkban. Ha kedvet érzel hozzá, hogy te is helytörténeti kutató legyél, ne tétovázz, küldj nekünk cikket, tanulmányt, leírást, bemutatást épületekről, tárgyakról, nevezetességekről; papírra vetheted akár nagyszüleid visszaemlékezéseit is. Mutasd be Újpest életének egy-

egy mozzanatát, oszd meg kutatásaidat, megfigyeléseidet az olvasókkal!

Írásodat a következő címre küldd:
Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény, 1043
Budapest, Berda József utca 48.*

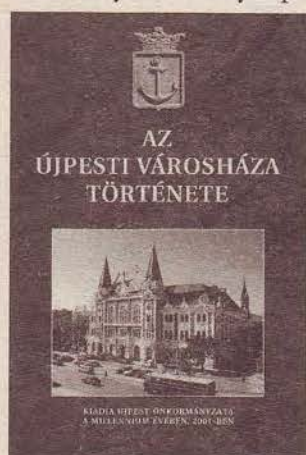
*Ebben a rovatunkban folyamatosan közöljük olvasóink leveleit, szükség szerint szerkesztett formában, esetleg rövidítve.

Könyvek Újpest múltjáról

Az Újpesti Önkormányzat támogatásával, hasonló kiadásban megjelent Ugró Gyula 1932-ben készült Újpest című monográfiája. A könyv 531 oldalon mutatja be a város történetét az 1831-es szőlőbirtokok alapításáról.

Újpest Önkormányzatának kiadásában jelent meg az Újpesti városháza története című könyv. A fényképekkel illusztrált kiadvány az Újpest új-

ságban 2000-ben, 15 részes sorozatban közzétett cikksorozat alapján készült. Rojkó Annamária, a szerző, munkájáért az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Dercsényi Dezső-díjában részesült.

Az újpesti diákok, pedagógusok számára a kötetek szeptembertől hozzáférhetőek az iskolai könyvtárakban. Az érdeklődők mindkét könyvet megtalálják az újpesti Király Könyvtárban (Bp. IV., Király u. 5.), illetve az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben (Bp. IV., Berda J. u. 48.).

Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány hírei
2001. február 19-én az Újpesti Helytörténeti Alapítvány kuratóriuma dr. Zámbo Gyula ügyvéd elnökletével megtartotta soron következő ülését. A kuratórium tagjai – Hirmann László tanár, Hock Zoltán Újpest alpolgármestere, Hollósi

György vállalkozó, ügyvezető igazgató, dr. Kőrös András tanácsvezető bíró, Pákozdi Kálmán mérnök, vezérigazgató, dr. Sipos Lajos egyetemi docens – megvitatták az Újpesti Helytörténeti Értesítő további kiadásával kapcsolatos kérdéseket. A kuratórium 2001. május 30-án elfogadta az Újpesti Helytörténeti Értesítő laptervét, melyet Banga Ferenc Munkácsy-díjas grafikus készített.

Helytörténeti vetélkedő

2001. március 23-án, tizedik alkalommal került sor az Újpesti Helytörténeti Alapítvány által meghirdetett helytörténeti vetélkedőre. A Káposztásmegyeri Községi Házban megrendezett versenyen a városrész általános iskoláinak csapatai nyolc fordulón keresztül versenyeztek. A tíz csoport Újpest nevezetességeivel és híres szülőiteivel kapcsolatos kérdésekben mérte össze tudását. Első helyezést ért el az Angol Tagozatos Általános Iskola, második helyezett a Német Tagozatos Általános és Szakképző iskola, harmadik helyezett a Nyár Utcai Általános és Szakképző Iskola lett.

Millenniumi zászló

2001. június 15-én került sor a millenniumi zászló átadására. Az újpesti diákok 600 fős kórusának, valamint a város érdeklődő tömegének gyűrűjében dr. Dávid Ibolya igazságügy-miniszter asszony nyújtotta át a zászlót dr. Derce Tamás polgármesternek.

Mártíremlékmű újjáavatása

Az újpesti Berzeviczy utcai zsinagóga kertjében július 15-én gyászistentisztelet keretében került sor a mártíremlékmű újjáavatására. A rekonstrukció költségeit Újpest és Rákospalota önkormányzata egyaránt támogatta.

Emléktábla-avatás

Az újpesti városnapok keretében, 2001. szeptember 1-én délelőtt 11 órakor került sor Ugró Gyula, Újpest első polgármesterének emléktábla-avatására. Az emléktáblát a régi városháza falán helyezi el az Újpesti Közművelődési Kör.